

poris eius virgo sine patre. Fuit igitur et Deus et homo, inter Deum atque hominem medius constitutus.

S. ALEXANDER Alexandrinus († 328)

EPISTOLA

- PG 18, 568 Ad Alexandrum Constant., XII. [...] Μετὰ τοῦτο τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνά- 178
στασιν οἶδαμεν· ἥς ἀπαρχὴ γέγονεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, σῶμα
φορέσας ἀληθῶς καὶ οὐ δοκῆσει, ἐκ τῆς Θεοτόκου Μαρίας.

EUSEBIUS Ep. Caesariensis in Palaestina (ca 263/265 † 339/340)

HISTORIA ECCLESIASTICA (312-324)

- PG 20, 100 Lib. I, cap. VII. [...] Καὶ δὴ τοῦ Ἰωσήφ ὧδέ πῶς γενεαλογουμένου, 179
δυνάμει καὶ ἡ Μαρία σὺν αὐτῷ πέφηνεν ἐκ τῆς αὐτῆς οὔσα φυλῆς, εἶγε κατὰ
τὸν Μωϋσέως νόμον οὐκ ἐξῆν ἐτέραις ἐπιμίγνυσθαι φυλαῖς· ἐνὶ γὰρ τῶν ἐκ
τοῦ αὐτοῦ δήμου καὶ πατριᾶς τῆς αὐτῆς ζεύγνυσθαι πρὸς γάμον παρακε-
λεύεται, ὥς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κληῖρος ἀπὸ φυλῆς ἐπὶ φυλὴν.
- PG 20, 560 Lib. VI, cap. XVII. [...] Αἵρεσις δέ ἐστιν ἡ τῶν Ἑδιωναίων οὕτω 180
καλουμένη, τῶν τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας γεγονέναι φασκόντων,

- PG 18, 567 Ad Alexandrum Constant., XII. [...] Ad haec novimus resurrec- 178
tionem mortuorum; cuius primitiae fuit Dominus noster Iesus Chri-
stus, qui carnem revera gestavit, non sola specie, sumptam ex Ma-
ria Deipara.
- PG 20, 99 Lib. I, cap. VII. [...] Porro recensita hoc modo Iosephi stirpe, 179
simul etiam Mariae genus, quae ex eadem tribu erat oriunda, tacite
expositum est, lege siquidem Moysis inter diversae tribus homines
erant vetita connubia. Uni enim ex eodem populo eademque gente
mulier nubere praecipitur, ne sors patrimonii in aliam tribum trans-
feratur.
- PG 20, 559 Lib. VI, cap. XVII. [...] Est autem Ebionaeorum haeresis ita 180
dicta, eorum qui Christum ex Iosepho et Maria genitum nudumque

• PL 6, 1050, 1051.

• S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS († 337): PG 18, 678, 679, 683. Nonnulli viri docti attribuunt S. Eustathio op. « Expositio Fidei » et « Sermo maior de fide » quae exstant inter op. S. Athanasii. PG 26, 201, 205, 1265, 1269, 1272, 1273, 1276, 1277, 1284, 1285 (cf. ALTANER, 281; BARDENHEWER, II, 27).

• IUVENCUS AQUILINUS († ca 337) PL 19, 73, 83, 88, 89, 92, 101, 158, 216.

ψιλόν τε ἄνθρωπον ὑπειληφότων αὐτόν, καὶ τὸν νόμον χρῆναι Ἰουδαϊκώτερον φυλάττειν ἀπισχυριζομένων.

DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA (315-325)

- 181 Lib. II, LI. «Καὶ σὺ Βηθλεέμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστός εἶ ἐν ^{PG} 22, 153
χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα
τῷ Ἰσραήλ, καὶ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο
δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης· τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν
αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν». Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· «Καὶ ἔσται τὸ ὑπό-
λειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς δρόσος
παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς * ἄρνες ἐπ' ἄγρωσιν, ὅπως μὴ συναχθῇ μη- ^{*156}
δεῖς, μηδὲ ὑποστῇ ἐν υἱοῦς ἀνθρώπων· καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν
τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ,
καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων, ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστεί-
λας ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ᾗ ὁ ἐξαιρούμενος· ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλί-
θοντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται». Τούτων οὐδ' ἄν
τι γένοιτο λευκότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὴν γένεσιν τὴν ἐν Βηθλεέμ τοῦ
Σωτῆρος ἀναφωνούντων, καὶ τὴν πρὸ αἰῶνος οὐσίωσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν τῆς
Παρθένου τοκετόν, καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ τὴν κλησιν, καὶ

hominem esse dicunt, et legem Iudaico more servandam esse contendunt.

- 181 Lib. II, LI. *Et tu Bethlehem, domus Ephrata, minima es, ut sis ^{PG} 22, 154
in millibus Iuda; ex te mihi egredietur qui praesit, ut sit in principem
ipsi Israel, et exitus eius ab initio ex diebus saeculi. Propter hoc dabit
eos usque ad tempus parientis: pariet, et reliqui ex fratribus eorum
convertentur.¹ Et post pauca adiungit: Et erit quod reliquum fuerit
ex Iacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi ros a Do-
mino cadens, et tanquam * agni super gramen, ut non congregetur ali- ^{*155}
quis, neque subsistat in filiis hominum: et erit quod reliquum fuerit
ex Iacob in gentibus, in medio populorum multorum, tanquam leo in
iumentis silvae, et quasi catulus leonis in gregibus ovium, quemadmo-
dum cum transierit et dispersiens rapuerit, et non sit qui eripiat: ex-
tolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur:²
his profecto nihil fieri posset lucidius, quae et ortum Salvatoris in
Bethlehem, et eiusdem ab aeterno propagationem, et Virginis par-
tum, et apostolorum et discipulorum eius vocationem, et praedi-*

¹ Mich. V, 2-3.

² Mich. V, 7-9.

τὸ κήρυγμα τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης περὶ τοῦ Χριστοῦ δι' αὐτῶν κατηγγεγμένον. Τοῦ γὰρ δηλουμένου ἄρχοντος, οὗ τὰς ἐξόδους ὁ λόγος ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος εἶναι δηλοῖ, ἐκ τῆς Βηθλεέμ προελευσόμενου, καὶ τῆς τοῦτον ἀποτικτούσης ἀγίας Παρθένου τεζομένης, οὐ πάντας φησὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἐπιλοίοις ἀνασωθήσεσθαι, οὓς καὶ λείμμα γενήσεσθαι τοῦ Ἰακώβ, καὶ δίκην δρόσου ἐπὶ πάντα δοθήσεσθαι τὰ ἔθνη.

PG
22, 469

Cap. XX. [...] Οὗτος γὰρ Θεοῦ Λόγος ὢν, καὶ Θεοῦ δύναμις κατὰ διάνοιαν, καὶ πρὸς λέξιν ἐπιδημήσας τῇ Αἰγυπτίων χώρα διὰ νεφέλης κούφης, ἐπλήρου τὰ προηγορευμένα. Νεφέλην δὲ κούφην ἀλληγορικῶς ὀνομάζει τὴν δι' οὗ ἀνείλφη σώματος ἐκ Παρθένου καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐπιδημῶν αὐτοῦ, ὡσπεροῦν ἡ Ἑβραίων γραφή. Καὶ ὁ Ἀκύλας σαφέστερον ἡνίξατο εἰπὼν· « Ἴδου Κύριος ἐπιδαίνει ἐπὶ πάχος ἐλαφρόν, καὶ ἔρχεται ἐπ' Αἴγυπτον »· πάχος ἐλαφρόν, τὸ ἐξ ἀγίου Πνεύματος σῶμα προσαγορευσας. Καὶ τοῦτο τοιγαροῦν τὸ τῆς προφητείας μέρος πρὸς λέξιν τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε ἄγγελος Κυρίου ὄναρ ἐπιφανεὶς εἶπε τῷ Ἰωσήφ· « Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι ». Τότε γοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς Λόγος ἐπιπαρὼν τῇ τοῦ παιδὸς

182

cationem de Christo, qui in totum orbem per eos importata est, referunt. Cum enim is princeps de quo prophetia loquitur, et cuius exitus ex diebus aeternis esse declarat, de Bethlehem sit profecturus, huncque ipsum ea quae pariens nominatur, sancta Virgo sit paritura: non omnes qui ad circumcisionem spectant, sed solos eos qui reliqui fuerint, salvos futuros affirmat, quos et residuum fore Iacob, et roris instar in omnes datum iri nationes.

PG
22, 470

Cap. XX. [...] Hic enim cum Dei Verbum sit, et Dei virtus, tam si ad sensum quam si ad verbum accipias, versatus in regione Aegyptiorum per nubem levem, complevit ea quae praedicta fuerant. Nubem vero levem figurate nominat commorationem eius inter homines, qua per corpus quod de Virgine et Spiritu sancto assumpsit, usus est, nimirum quemadmodum Hebraeorum habet scriptura, et Aquila planius significavit, cum dixit: « Ecce Dominus ascendit super crassitudinem levem, et venit in Aegyptum »: crassitudinem levem, corpus de Spiritu sancto conceptum appellans. Igitur etiam ipsa haec prophetiae particula ad verbum exitum sortita est, quo tempore angelus Domini in somnis visus ipsi Ioseph dixit: *Surgens accipe puerum, et matrem eius, et fuge in Aegyptum, et esto ibi, donec dicam tibi*.¹ Tunc igitur ipse Dominus Deus Verbum, puerilem aetatem ingressus, et suo corpori, quod ex sancta

182

¹ Matth. II, 13.

ἡλικία, καὶ ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐξ ἁγίας Παρθένου, σαρκὶ παχεία μὲν οὔση διὰ τὸ τῆς σωματικῆς ὕλης ἀντίτυπον· ἐλαφρᾶ δὲ πάλιν διὰ τὸ κρείττονα ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι. * Καὶ νεφέλη κούφη ὀνομαζομένη, διὰ τὸ μὴ ἐξ ἡδυπαθοῦς φθορᾶς, ἀλλὰ ἐξ ἁγίου Πνεύματος συστῆναι, τῇ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιδημεῖ χώρα. *472

- 183 Lib. VII, cap. I. Πρόρρησις τῆς εἰς Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ σημεῖον αὐτοῖς ἀπὸ Κυρίου διδόμενον. Ἦν δὲ τοῦτο· Παρθένος Θεὸν γεννώσα, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει καθαίρεισι παντελὴς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο, καὶ ὡς ἀλλόφυλοι καὶ πολέμιοι τὴν χώραν αὐτῶν καθέξουσι, καὶ ὡς ἡ πρὶν ἔρημος τῆς ἐνθέου τυχοῦσα γεωργίας, εὐφορήσει· τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας τοῦτον δηλουμένης τὸν τρόπον· ὥσπερ ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, μείζονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον μεγαλοφωνία τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν θεολογῶν, αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τῆς γε ἱερᾶς Γραφῆς αὐτοῦ ἀπαρχόμενος, ὁμοῦ τῇ θεολογίᾳ καὶ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ εἰς ἀνθρώπους παρίστησιν ἐπιδημίαν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο », φήσας· τοῦτοις ἐξῆς ἐπάγων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, PG 22, 488

Virgine *acceperat, coniunctus (quod sane corpus, crassum quidem erat ob corporeae materiae duriorem naturam; at rursus leve, eo quod praestantius esset quam ea quae ad nos pertinent, ex quo etiam levis nubes nominatur, propterea quod non ex voluptaria corruptione, sed de Spiritu sancto constabat), in terra Aegyptiorum diversatur. *471

- 183 Lib. VII, cap. I. Praedictio iudaeorum incredulitatis erga Christum, et signum eis a Domino datum. Fuit autem illud: Virgo generans Deum; sub cuius generatione universalis iudaeorum nationis purgatio caneatur; et sicut externi et hostes regionem illorum occupabunt, et quemadmodum quae ante desertum fuit, agriculturam sortita divinam, fecunda erit. Ecclesia ex gentibus collecta hunc ostendente modum quemadmodum divinus evangelista Ioannes, plus quam humana voce de Salvatore ac Domino nostro, de ipso, inquam, Dei Verbo disserens, sacramque illius Scripturam narrationemque aggrediens, una cum ipsa de illa theologia eiusdem ad homines accessum, per assumptum corpus exponit, sic dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.*¹ Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt: atque his deinceps adiungens: *Et Verbum caro factum est, et PG 22, 487*

¹ Io. I, 1.

καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν ». Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ θεοπέσιος προφήτης Θεοῦ ἐκ Παρθένου γεγεννημένον μέλλων ἀνακηρύττειν, τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ θεοπτεῖαν προθεωρεῖ.

PG
22, 496

[...] Τοῦτο οὖν ὅλον τῷ φιλανθρωποτάτῳ Θεῷ τε καὶ Θεοῦ Λόγῳ ὑπὲρ τῆς πάντων ἀνθρώπων θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ταῖς τῶν προφητῶν ἀκούουθως ἐνηργεῖτο φωναῖς, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων τὴν θαυμασίαν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ προμαρτυρομέναις. Σφόδρα δὲ ἀναγκαίως ὁ προφήτης προτάττει τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐπιστρέφας, ἐπιφωνῶν ἀντικρυς τοῖς τούτων ἀκροωμένοις τό· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε »· ὃ ἐπιφέρει ἐξῆς τὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε ». « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχαζ, λέγων· Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀνθρώποις παρέχειν ἀγῶνα; καὶ πῶς Κύριον παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν ἢ προσελεσθαι πονηρά, ἐκλέζεται τὸ ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γινῶναι

184

*habitavit in nobis.*¹ Ita divino Spiritu afflatus propheta, cum Deum de Virgine genitum esset nuntiaturus, visionem antea quamdam illius gloriae contemplatur.

PG
22, 495

[...] Totum igitur hoc hominum amantissimus Deus Deique Verbum pro cunctorum hominum medela et salute, vocibus interim prophetarum consentanea gerens effecit, qui quidem prophetae tanto ante a priscis usque temporibus, admirabilem ipsius de Virgine ortum testificati fuerant. Porro autem admodum necessario huic Christi ortui de Virgine, propheta anteposit id quod reddat attentum, inclamans ad eos qui ipsa haec audiant, illud: *Si non credideritis, non intelligetis*; cui deinceps adiungit ea quae in hunc modum se habent: *Si non credideritis, non intelligetis*. — *Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit: Audite iam, domus David: Num parum vobis est, hominibus exhibere certamen? Et cur Domino exhibetis certamen? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel. Butyrum et mel comedet, priusquam cognoscat ipse, aut eligat mala, ut*

184

¹ Io. I, 14.

τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῇ, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων ». Καὶ τὰ μὲν τῆς προφητείας ὧδέ πη εἶχεν· ἐπιστῆσαι δὲ ἄξιον τῷ τοῦ λόγου προοιμίῳ μαρτυρομένῳ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὅτι, ἐὰν μὴ πιστεύσωσιν, οὐδὲ μὴ συνῶσι. Καὶ ἀναγκαίως χρῆν ἐπισημῆνασθαι, δεικνύντας, ὅτι μὴ μόνον συνέσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως δεῖ τοῖς ἐντευξομένοις, καὶ οὐ μόνον πίστεως, ἀλλὰ καὶ συνέσεως. Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, εἰσέτι καὶ νῦν τούτων ἀκροώμενοι, οὐπω καὶ εἰς δεῦρο συνῆκαν τὸν προφητεύμενον, ὥστε ἐπ' αὐτοῖς πρώτοις ἐπαληθεῦσαι τὴν πρόρρησιν· ἀκοῇ γὰρ τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητειῶν διὰ πάσης ἡμέρας ἀκούοντες, ὥσι διανοίας οὐκ ἀκούουσιν. Τῆς τε ἀγνοίας αὐτῶν αἴτιον οὐδὲν ἕτερον ἢ *497 ἀπιστία τυγχάνει, καὶ τοῦτο τῆς προρρήσεως ἀψευδῶς περὶ αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀποφηνάμενης. « Ἐὰν γάρ », φησί, « μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε ». Ἄλλ' εἰ φαῖεν μὴ Παρθένον, νεᾶνιν δὲ ὀνομάσθαι ἐν τῇ Γραφῇ (οὕτω γάρ φασι φέρεσθαι παρ' αὐτοῖς), καὶ ποῖον ἂν γένοιτο, φήσομεν, σημεῖον ἐπαγγελίας Θεοῦ ἄξιον, εἰ συνήθως τίχτειν, οἷα καὶ πᾶσαι γυναῖκες, ἐξ ὁμιλίας ἀνδρὸς ἐν γαστρὶ λαβοῦσα νεᾶνίς τις ἔμελλε; Πῶς δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐξ

*seligat bonum: quia prius quam cognoscat puer bonum aut malum, non est obediens malitiae, ut seligat bonum. Et comprehendetur terra, quam tu times a *facie duorum regum.*¹ Et quae quidem ad prophetiam pertinent, in hunc modum se habent. Diligentius vero attendere par est ipsius oraculi exordium, quod legentes admonet, si non crediderint, ne intellecturos quidem esse; et sane adnotare necesse fuit, atque ostendere, quod non solum intellectu, sed etiam fide iis qui lecturi sunt, opus sit, et vicissim, non solum fide sed etiam intellectu. Ex quo iudaei qui in Christum Dei non crediderunt etiam nunc haec audientes, nondum tamen quis sit, de quo propheta loquitur intellexerunt, ut in ipsis primis veritatem suam probaverit vaticinium: auditu enim tota die prophetias de Christo audientes, auribus intelligentiae non audiunt. Atque ipsorum ignorantiae alia nulla est causa quam incredulitas, cum ipsum hoc absque mendacio et de ipsis, et ad ipsos vaticinium, plane enuntiaverit: *Si enim non credideritis, inquit, ne intelligetis quidem.* Quod si dixerint non Virginem, sed puellam apud Scripturam nominatam esse (sic enim aiunt apud ipsos haberi), cuiusmodi tandem signum hoc futurum dicemus, quod divina promissione sit dignum, si usitate, quemadmodum caeterae omnes mulieres, ubi ex viri coniunctione praegnans evaserit, puella quaequam fuit paritura? Quomodo praeterea Deus

¹ Isa. VII, 10-16.

αὐτῆς γεννώμενος; καὶ οὐχ ἀπλῶς Θεός, ἀλλ' ὁ « μεθ' ἡμῶν »; τοῦτο γὰρ σημαίνει βούλεται τὸ Ἑμμανουήλ, ὅπερ φησὶ δεῖν ὀνομάζειν τὸν γεννώμενον. « Ἰδοὺ γὰρ ἡ Παρθένος, φησὶν, ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ »· ὁ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, « μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός ». Ποῖος δὲ καὶ ἀγὼν Θεῶ, ἧ ποῖος ἂν εἴη κόπος, καὶ μόχθος ἐπὶ συνήθει τρόπῳ γυναικὸς τικτούσης; Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ὅφ' Ἑβδομήκοντα ἀνδρῶν ἄνωθεν μὲν Ἑβραίων τὸ γένος, ἐπ' ἀκριθεία δὲ τῆς πατρίου παιδείας δεδοκιμασμένων ἡρμηνευμένοις, ὧδέ πως φέρεται· « Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, ὃς κεκλήσεται ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός ». Τοῦτο γάρ, ὡς ἔφην, δηλοῦν βούλεται τὸ Ἑμμανουήλ ὄνομα. Ἐν δὲ τοῖς αὐτῶν Ἰουδαίων ἀντιγράφοις, κατὰ τὴν Ἀκύλου μεταβολὴν φερομένοις (προσλήυτος δὲ ὁ Ἀκύλας ἦν, οὐ φύσει Ἰουδαῖος), ὅμως δ' οὖν καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· μήτι ὀλίγον ἀπὸ ὑμῶν μοχθοῦν ἀνδρας, ὅτι μοχθοῦτέ γε καὶ τὸν Κύριον Θεόν μου; Διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει, καὶ τίκει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ ». Παρὰ δὲ τῷ Συμμάχῳ ταῦθ' οὕτως ἔχει· (λέγεται δὲ ὁ Σύμμαχος Ἑβιωναῖος εἶναι· αἴρεσις

erit qui ex illa nascatur, neque simpliciter Deus, sed *nobiscum Deus*? Hoc enim significat vox Emmanuel, quo nomine ait esse vocandum illum qui nascetur: *Ecce enim, inquit, Virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel*, quod est, si quis interpretetur, *nobiscum Deus*. Cuiusmodi autem certamen Deo, aut quis tandem labor, quaeve difficultas obiecta, si de more paritura fuit mulier? In nostris enim exemplaribus, quae quicumque interpretati sunt, ii et genere ab Hebraeis oriundi fuerunt, et patriae ipsorum linguae peritissimi, et in ea eruditione probatissimi, sic habetur: « Num parum vobis est, certamen exhibere hominibus? Et cur Domino exhibetis certamen? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, qui vocatur *nobiscum Deus* ». Hoc enim sibi vult, quemadmodum dixi, ipsa vox Emmanuel. In ipsis autem iudaeorum exemplaribus, quae secundum Aquilae conversionem feruntur (adventitius autem Aquila fuit, non natura iudaeus), sed tamen etiam secundum hunc, hoc sane scriptum est modo: « Nunquid parum est a vobis fatigari viros? Quod laborem exhibetis etiam Deo meo? Propter hoc dabit ipse vobis signum: Ecce puella in utero concipit, et parit filium, et vocabis nomen eius Emmanuel ». Apud Symmachum vero haec ita se habent (porro Symmachus dicitur Ebionaeus fuisse: secta autem

δὲ ἦν οὕτω καλουμένων τινῶν Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστεύειν λεγομένων, ἐξ ὧν ὁ Σύμμαχος ἦν), παρ' ᾧ καὶ αὐτῷ ταῦτα οὕτως ἔχει· « Ἀκούσατε, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ οὐκ αὐταρκες ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώπους, ὅτι κοποῦτε τὸν Θεόν μου; Διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις συλλαμβάνει, καὶ τίκτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ ». Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὸ σκληρὸν τοῦ τρόπου, καὶ πρὸς εὐσέδειαν δυσένδοτον, ἰδρῶτα καὶ κόπον, μόχθον τε οὐ τὸν τυχόντα, καὶ ἀγῶνα παρεῖχε τοῖς πάλαι θεοφιλέσι προφήταις, τούτου χάριν, « Οὐκ αὐταρκες ὑμῖν », φησί, « τοὺς προφῆτας τοῦ Θεοῦ μοχθοῦν, καὶ ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; ἀλλ' ἤδη καὶ τὸν Θεόν μου κοποῦτε, καὶ ἀγῶνα παρέχετε καὶ γε τῷ Θεῷ μου »; Οὕτω γὰρ καὶ Θεοδοτίων ἐξέδωκεν. Ὁ γοῦν προφήτης ἰδίως ἑαυτοῦ Θεόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὸν κοπούμενον καὶ ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδύμενον προσεῖπεν, οὐκ ἂν φήσας, Θεόν μου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐν Ἰουδαίοις, παρ' οἷς ἐκ πατέρων τὸ περὶ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν σέβας ἐφυλάττετο. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἀγὼν καὶ μόχθος, * ἢ ὁ κόπος τοῦ προφητευσ- *500 μένου Θεοῦ, ἢ τὸ εἰς ἀνθρώπων γένεσιν ἐλθεῖν; κατὰ μὲν ἡμᾶς καὶ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν, ἐκ Παρθένου γεννώμενον, κατὰ δὲ τὴν νῦν παρὰ Ἰουδαίοις φερομένην, ἐκ νεάνιδος. Εὐροις δ' ἂν παρὰ Μωσεῖ καὶ τὴν ὁμολο-

haec fuit iudaeorum, qui eo nomine vocabantur, et in Christum credere dicebantur, ex quibus Symmachus fuit); apud ipsum hunc igitur haec ita se habent: « Audite, domus David, nunquid * non *499 satis vobis est fatigare homines, quod fatigatis Deum meum? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce puella concipit et parit filium, et vocabis nomen eius Emmanuel ». Quibus enim iudaicae gentis mores asperrimi, et a pietate admodum abhorrentes, sudorem laboremque, ac fatigationem non vulgarem, atque certamen, antiquis illis Deo amicis prophetis exhibebant, idcirco, « non satis est, inquit, vobis, Dei prophetas affligere, hominibusque exhibere certamen, nisi iam etiam Deum meum fatigetis, eique exhibeatis certamen? » nec Deo simpliciter, sed Deo meo? Sic enim Theodotion quoque convertit. Propheta igitur suum peculiariter Deum, et non eorum ad quos sermo dirigebatur, eum qui vexaretur, et in certamen daretur, appellavit, qui quidem nunquam Deum meum dixisset eum qui apud Iudaeos supremus habetur, apud quos, quem a patribus rerum omnium conditoris Dei cultum ipsi acceperant, is diligentissime servabatur, sed quod tandem esse potest certamen, quis labor, quae fatigatio eius Dei, de quo propheta loquitur, nisi illud ad hominum generationem accedere, et tum secundum nos, tum secundum Septuaginta interpretationem de Virgine nasci: secundum vero eam quae apud iuniores fertur Iudaeos, de puella? Caeterum apud Mosen quoque invenies eam, quae absque

γουμένως Παρθένον νεᾶνιν προσηγορευμένην. Τὴν γοῦν ἐτέρῳ μεμνηστευμένην, ὅφ' ἐτέρου δὲ ἐκβεδισμένην τούτῳ κέκληκε τῷ προσρήματι. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς δηλουμένης τεχθισόμενος Ἐμμανουὴλ μείζονα ἢ κατὰ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐπιφέρεται δύναμιν, ἐκλεγόμενος τὸ ἀγαθὸν πρὶν ἢ γινῶναι πονηρά, καὶ ἀπειθῶν πονηρία, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ παιδίου. Διὸ εἴρηται· « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρία, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν »· δι' ὧν παντελῶς τὸ τῆς κακίας ἄπειρον τοῦ δηλουμένου παρίσταται. Ἀλλὰ καὶ κρείττονα ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐπάγεται τὴν ἐπωνυμίαν ὁ μεθ' ἡμῶν ὑπάρχων Θεός· διὸ καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σημεῖον βάθος ἐλέγετο περιέχειν, ὁμοῦ δὲ καὶ ὕψος· βάθος μὲν διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους καθοδὸν, ἢ καὶ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, ὕψος δὲ διὰ τὴν ἐνθεὸν ἐκ τοῦ βάθους ἀποκατάστασιν, ἢ διὰ τὴν τῆς ἐνθέου προϋπάρξεως αὐτοῦ θεολογίαν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός ἢ ὁ διὰ τῶν πρόσθεν ἀποδεδειγμένος Θεὸς Κύριος; ὁ καὶ τῷ Ἀβραάμ οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς τεθεαμένος; Εἰ δ' ἀναφέροιεν ἐπὶ τὸν Ἐζεκίαν οἱ ἐκ περιτομῆς ταῦτα, τὸν τοῦ Ἀχαζ παῖδα, τοῦτον εἶναι φάσκοντες τὸν τῷ πατρὶ προσημαινόμενον, ἀλλ' οὔτε ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός Ἐζεκίας ἦν, οὔτε σημεῖον θεοπρεπὲς πέπρακται τι ἐπ'

controversia sit virgo, puellam appellari: siquidem eam quae alii desponsata sit, alia vero repudiata, hac appellatione vocavit. Is praeterea qui de tali femina sit edendus nomine Emmanuel, maiore fertur potentia, quam omnium aliorum hominum, quippe qui eligat bonum prius quam cognoverit mala, et malitiae non obtemperet boni eligendi gratia, eo magis quod haec praestet non in virili iam, sed in puerili adhuc aetate constitutus; ex quo illud dictum est: « Prius quam noverit puer bonum aut malum, non paret malitiae, ut eligat bonum ». Quibus verbis prorsus quod ille de quo agitur nullam malitiam attigerit, demonstratur. Sed excellentiorem quoque denominationem, quam hominis ulla esse possit appellatio, nanciscitur is qui nobiscum est Deus: quare signum item quod de illo datur, profunditatem simul habere dicitur, et simul altitudinem: profunditatem quidem propter descensum ad homines, aut etiam usque ad mortem accessum: altitudinem vero propter divinitatis a profunditate restitutionem, aut etiam propter divinae eius substantiae, quae omni natura prior est, theologiam. Quis vero alius sit nobiscum Deus, quam is quem superioribus libris Deum Dominumque ostendimus? Quique item Abrahae quondam non alia quam hominis forma visus est? Quod si Iudaei haec ad Ezechiam referant filium Achaz, et dicant hunc esse qui patri suo futurus oraculo promittatur, videant quomodo nobiscum Deus fuerit Ezechias, aut

αὐτῶ· ἀλλ' οὐδὲ ἀγὼν ἢ μόχθος τῷ Θεῷ ἦν περὶ τὴν ἐκείνου γένεσιν· καὶ ἄλλως παρὰ ταῦτα δεῖκνυται ὁ Ἑζεκίας ἀποκλειόμενος τῶν χρόνων τῆς προφητείας. Ταῦτα μὲν γὰρ βασιλεύοντος αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς Ἀχαζ περὶ μελλόντων ἐθεσπίζετο· ὁ δὲ Ἑζεκίας πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι τὸν Ἀχαζ συνίσταται γεγεννημένος. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ τοῦτον ἀναχθεῖν τὰ τῆς προκειμένης προῤῥήσεως, πολλοῦ δεῖ ἐφ' ἕτερον τῶν παρὰ Ἰουδαίοις μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους γενομένων. Ἐπὶ γε μὴν τῆς τοῦ ἀληθοῦς Ἑμμανουήλ, τοῦτ' ἔστι τοῦ γεγονότος μεθ' ἡμῶν Θεοῦ γενέσεως, καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας· τῶν γὰρ дуεῖν βασιλέων καθηρημένων, κατελείφθη ἔρημος ἡ τῶν Ἰουδαίων γῆ, ὥσπερ ἔσσεσθαι φησιν ὁ χρησμὸς εἰπών· « Καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν βασιλέων »· ὁ καὶ αὐτὸ ῥητῶς καὶ κατὰ λέξιν οὕτως ἂν ἀποδοθεῖν. Κατὰ γὰρ βασιλέα Ἀχαζ, καὶ Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, καὶ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους, βασιλεὺς Συρίας ὁ ἐν Δαμασκῷ, καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὁ ἐν Σαμαρείᾳ, οὐχ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ὁ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων τῶν ἀποστάντων τοῦ θεοῦ νόμου, συνθήκας πρὸς ἀλλήλους θέμενοι, τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις τοῦ Δαυτὶδ βασιλευομένους ἐπολιόρχουν. Τούτων οὖν ἀμφοῖν τὴν καθαίρεσιν ἡ προφητεία θεσπίζουσα, αὐτοὺς μὲν τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίους τε καὶ ἀλλοφύλους, κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δεξιᾶς ἀλλήλοις δεδωκότας, αὐτίκα

quodnam signum sua maiestate dignum, Deus in illo ostenderit: sed neque certamen ullum, neque labor in illius ortu Deo exhibitus est: praeterea plane a prophetia excluditur, * ratione temporum Ezechias. Haec enim ipso iam tum patre Achaz regnante futura cane-bantur. Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Quod si ad hunc ea quae ad propositum oraculum per-tinent, minime referri possunt, multo minus ad alium quempiam eorum, qui apud iudaeos post prophetiae tempora exstiterint, prae-terquam ad ortum eius, qui verus est Emmanuel, hoc est eius qui exstiterit vere nobiscum Deus, et ad unum Salvatoris nostri Dei Verbi ad homines accessum: duobus enim sublati regibus, deserta et sola relictæ est Iudaeorum terra, sicut oraculum ait futurum, dicens: « Relinquetur terra a facie duorum regum »; quod quidem ipsum etiam plane ad verbum sic demonstrabitur. Temporibus enim regis Achaz, et Isaiae filii Amos, quibus prophetia illa edita est, rex Syriae qui Damasci, et rex Israel non is qui in Ierusalem, sed is qui Samariae regnabat, et multitudini Iudaeorum, qui a divina lege defecerant, imperabat, foedere inter se icto, eos quibus Davidis suc-cessores imperabant, obsidere coeperunt. Hosce igitur ambos cum prophetia tollendos atque evertendos canat, ipsos quidem illius tem-poris iudaeos et externos, qui adversus populum Dei sibi dextras

*501 μάλα διαλυθήσεσθαι καὶ ἀποχωρήσειν τοῦ πολέμου * φησί· τὴν γε μὴν βασιλείαν αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸ παντελὲς καταλυθήσεσθαι, καὶ ἀποσθεσθήσεσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευομένου, μεθ' ἡμῶν Θεοῦ, γενέσεως. Ἐπίστησον τοίνυν πότε ἡ Δαμασκηῶν ὁμοῦ καὶ Ἰουδαίων κατελύθη βασιλεία, καὶ κατὰ ποίους χρόνους κατελείφθη ἡ γῆ τῶν Ἰουδαίων ἀβασίλευτος, καὶ αὐτὴ γε ἡ πρὶν πολλὰ δυναμένη Δαμασκηῶν χώρα, μεγάλη χειρὶ τὸ παλαιὸν τῆς Συρίας ἀπάσης βασιλεύουσα. Ἐπὶ γὰρ τῆς τούτων καθαιρέσεως τὸν Ἐμμανουὴλ πάντως που γεννηθήσεσθαι εἰκός, καὶ τὸν προφητευόμενον ἐληλυθέναι. Εἰ μὲν οὖν τῶν δηλουμένων παρῆν ὁρᾶν συνεστώσας τὰς βασιλείας, οὐδὲν χρῆν περαιτέρω ζητεῖν, μόνον δὲ ἔτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναρτᾶν τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ἔργῳ προφανῆς ἡ καθαιρέσις τῶν εἰρημένων, ὡς μήτε ἐν Δαμασκῷ, μήτε ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φαίνεσθαι βασιλέα, πρόδηλον ὡς τέλους ἔτυχε τὸ λόγιον φῆσαν· «Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων, ὧν σὺ φοβῇ, ἀπὸ προσώπου αὐτῶν»· τῶν βασιλέων, ἀντὶ τῶν βασιλειῶν ὀνομασμένων. Ὁ γοῦν Σύμμαχος φησιν· «Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἀφ' ἧς σὺ ἐγκακεῖς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς»· καὶ ὁ Ἀκύλας· «Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ χθὼν, ἣν σὺ σικχαίνεις, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς». Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ τοῦτον ἡρμήνευσε τὸν τρόπον· «Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ βδελύσση,

inter se dederant, e vestigio dissolvendos, et discessuros a bello praedicat; regnum tamen illud ac successionem eorum prorsus dissolutum extinctumque iri, sub illius, de quo prophetia loquitur, nobiscum Dei, ortum. Attende igitur diligenter quo tempore Damascenorum simul ac iudaeorum dissolutum est regnum, et quando tandem relicta est terra iudaeorum sine rege, necnon ipsa quae prius multum poterat, magna manu quondam Syriae universae imperitans, Damascenorum regio. Namque sub horum eversionem atque interitum, ipsum Emmanuel prorsus oriturum fuisse par est, et eum de quo prophetia loquitur venturum. Si igitur horum ipsorum, de quibus dictum est, regna, adhuc stare intueri liceret, nihil amplius quaerere opus esset, sed etiam nunc in futurum tempus spem omnem intendere. Sin autem reipsa constat ea de quibus dictum est, eversa sublataque esse, usque adeo ut neque in Damasco, neque in Iudaea, nostris temporibus regem intueri liceat, quid amplius dubitandum est, oraculum suum finem accepisse, quod ait? «Et relinquetur terra a facie duorum regum, quos tu times a facie ipsorum»; quibus in verbis reges pro regnis nominati sunt. Siquidem Symmachus ita ait: «Relinquetur terra, a qua tu mala pateris, a facie duorum regum ipsius». Aquila vero: «Relinquetur terra, quam tu fastidis, a facie duorum regum ipsius». Theodotion quoque

ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς ». Ὁρᾷς ὅπως τὴν γῆν καταλειφθή-
 σεσθαι ἀδασίλευτον θεσπίζει; Ποίαν δὲ γῆν, ἢ τὴν τῶν Δαμασκηνῶν, καὶ
 τὴν τοῦ Ἰσραήλ; τούτων γὰρ ἦσαν οἱ δύο βασιλεῖς, οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος· ὧν
 ὁ Ἀχαζ τὴν γῆν ἐσίχαινε, ἢ ἐδεδύσσετο, ἀποκάμων ἢ ἐγκακῶν ἀπ' αὐ-
 τῆς. Πότ' οὖν τοῦτο γέγονε; τούτων γὰρ συμπερασθέντων, πᾶσα ἀνάγκη
 καὶ τὸ προλεγόμενον μέρος τῆς προφητείας εἰς ἔργον κεχωρηκέναι· τοῦτο
 δὲ ἦν τὸ τὴν Παρθένον τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν. Καὶ δὴ πρόδηλον τοῖς
 τὰς ἱστορίας ἐξετάζουσιν, ὡς μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σω-
 τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Δαμασκού συνειστήκει τὸ ἐκ
 προγόνων διαδοχῆς βασιλείον. Μέννηται γοῦν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Ἀρέτα
 τοῦ βασιλέως Δαμασκηνῶν· καὶ τοῦ Ἰουδαίων δὲ ἔθνους ἡ ἄτακτος, καὶ οὐ
 κατὰ νόμον εἰσέτι τότε διέμενε βασιλεία. Οὐ γὰρ ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἔφερον
 τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν Ἡρώδης καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 γενόμενοι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν εἰς πάντας
 ἀνθρώπους τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου παιδὸς κήρυγμα, καταλέλειπται αὐτίκα ἡ
 γῆ ἀπὸ προσώπου τοῦν δυεῖν βασιλέων. Ἐξ ἐκείνου γὰρ τῆς Ῥωμαίων μο-
 ναρχίας τῶν ἐθνῶν ἐπικρατησάσης, ἐλέλυτο μὲν καὶ πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς τό-
 πους ἐθναρχία τε καὶ πολιαρχία· τέλος δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἐν

eodem interpretatus est modo: « Relinquetur, inquit, terra quam tu
 abominaris a facie duorum regum ipsius ». Cernis vaticinetur terram
 relinquendam esse sine rege. Sed quam tandem terram, nisi Dama-
 scenorum atque Israel? Horum enim duo reges erant, de * quibus *503
 hic sermo est. Quorum terram Achaz fastidiebat sive abominabatur
 laborans, sive mala patiens ab ea. Quando igitur, quaeso, hoc fac-
 tum est? His enim confectis, necesse est prorsus eam prophetiae
 partem, de qua hic dictum est, ad exitum pervenisse, hoc est Vir-
 ginem nobiscum Deum peperisse. Et sane constat apud eos qui
 non indiligenter historias exploraverint, quemadmodum usque ad
 tempora Salvatoris nostri Iesu Christi, reges Damasci a maioribus
 suis acceptum imperium tenuerint. Nam sanctus quoque Apostolus
 Aretae Damascenorum regis meminit, et Iudaicae gentis ad illud
 usque tempus, quamvis inordinatum et praeter leges, regnum ma-
 nebat. Non enim a genere David aut Herodes, aut qui post Hero-
 dem, Salvatoris nostri temporibus exstiterunt, regni successorem
 ferebant. At vero post eius adventum, postque de Virgine nati evan-
 gelicam in omnes homines praedicationem, terra continuo a facie
 duorum regum relicta est. Nam ex illo cum romani omnium gen-
 tium imperium obtinuissent, solutus quidem est omnis per singula
 loca, tam gentium quam civitatum principatus, finemque una cum

*504 χερσὶν ἐλάμβανε προφητείας. Πρῆτά μὲν οὖν τάδε· πρὸς δὲ διάνοιαν ὁ τῆς προφητείας λόγος ἀπάσης ψυχῆς τὸ εὐσταθὲς καὶ γαληναῖον, καὶ εἰρηναῖον σημαίνει τῆς τὸν γεννηθέντα Θεὸν αὐτὸν δὴ τὸν Ἑμμανουὴλ παραδεξαμένης. Ἐνὸς γὰρ Χριστοῦ καὶ τοῦ καταγγελθέντος πρὸς αὐτοῦ λόγου τῆς τῶν ἀνθρώπων * ψυχῆς βασιλεύοντος, οἳ πρὶν ἀποπεφεύγασιν πολέμιοι, δύο τρόποι δυσσεβείας, ὃ τε τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν ἐν πολυτρόποις δόγμασιν ἐτεροδοξίαν ὑποβάλλων ἀνθρώποις, καὶ ὁ τὴν ἐν ἡθεσι διαστροφὴν ἐνεργῶν. Τούτων δὲ οὖν ἔφερον οἱ πάλαι δηλούμενοι σωματικοὶ βασιλεῖς τὰ σύμβολα· ὧν ὁ μὲν Δαμασκηνῶν τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἰδωλα πλάνης εἰκὼν ἦν, ὁ δ' ἕτερος τῶν ἀποστάντων τῆς Ἱερουσαλήμ, δηλαδὴ τῶν ἀποπεπτωκότων τῆς κατὰ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ λατρείας. Ὅτι δὲ ταῦτα κατὰ διάνοιαν τροπικῶς ἀποδέχεσθαι προσήκει, μάθοι ἂν τις καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς ἐπιλεγομένων, δι' ὧν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἑμμανουὴλ μυίας τινὰς καὶ μελίσσας ἐπελεύσεσθαι τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ καὶ ὁ λόγος θεσπίζει, τὰς μὲν ἀπ' Αἰγύπτου, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πῶγωνα ἀποξηρῆσειν· ἀνθρωπον δὲ δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα θρέψειν, καὶ ἄλλα τινὰ καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔσεσθαι οὐδαμῶς πρὸς λέξιν νοούμενα, κατὰ μόνην δὲ διάνοιαν θεωρούμενα. Ταῦτα μὲν οὖν τοιαῦτα· ὅπως δὲ ἡ παροῦσα γραφὴ

multis aliis, etiam ea quae ad praesentem prophetiam pertinent, sortita sunt. Et haec quidem ad verbum interpretantibus dicta sint. Ad sensum vero in hunc modum dicatur: huius prophetiae verba omnis animae quae Deum hunc natum, ipsum, inquam, Emmanuel suscepit, stabiles, tranquillos, pacificos significare mores. Uno enim Christo, et eo quod ab ipso nuntiatum est verbo, humanae animae imperium obtinente, priores eius hostes, duo impietatis modi fugati sunt: unus is, qui et simulacrorum cultum, et in multimodis opinionibus diversitatem hominibus suggerebat: alter is, qui in moribus perversitatem propagabat. Nam ii, qui dicti sunt corporales reges, horum notas et signa gestabant, e quibus unus Damascenis imperans, erroris, quo in simulacris colendis gentes tenebantur, erat imago: alter vero eorum, qui ab Ierusalem defecerant, qui videlicet a Dei legitima adoratione deciderant, figurate personam gerere videbatur. Quod vero haec ad sensum ex figura accipere oporteat, poterit quispiam etiam ex iis quae sequuntur addiscere, ubi in diebus Emmanuel muscas quasdam atque apes, iudaicam gentem invasuras oraculum canit, alias quidem ab Aegypto, alias autem ab Assyriis, caput ac pedes et barbam Dominum abrasurum, hominem vero iuvenecam boum et duas oves nutriturum, et alia quaedam sub unum atque idem tempus futura, quae nullo modo ad verbum intelligi possunt, sed ad sensum duntaxat accipienda

τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως προεσήμαινε τὸν τρόπον, μαρτυρήσει ὧδέ πως ὁ εὐαγγελιστὴς γράφων· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν· Μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Ἰωσήφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων παραδειγματίσαι αὐτήν, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται αὐτῷ λέγων· Ἰωσήφ υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναῖκά σου. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἅγιον. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν». Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· «Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός». Οὕτω δὴ καθ' ἡμᾶς τὰ τῆς θείας προγνώσεως ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως πιστοῦται, ἄλλως οὐκ ἂν τῆς προφητείας ἀληθοῦς ἀποφανθησομένης.

185

Ἔχεται τῆς προτεταγμένης καὶ ἡ παροῦσα προφητεία. Ἡ γὰρ ἐκεῖ Παρθένος ἡ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν τίκτειν λεγομένη, προφητὴς ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠνόμασται. Ζητουμένου δὲ πόθεν ἄρα συλλήψεται ἀπειρόγαμος οὔσα,

PG
22, 517

sunt; et haec quidem in hunc modum se habent. Quod autem ea quae sic scripta sunt, Salvatoris nostri Iesu Christi modum nascendi significaverint, ipse evangelista hoc pacto testificatur scribens: *Iesu Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Ioseph autem vir eius, cum esset iustus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. Haec autem eo cogitante, ecce Angelus Domini in somnis apparet ei dicens: Ioseph fili David, noli timere accipere Mariam coniugem tuam. Quod enim in ea genitum est, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ipsorum. Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, «nobiscum Deus».*¹ Sic sane secundum nos ea, quae ad divinam praedictionem pertinent, ex ipso rerum eventu comprobantur: quippe, cum alia ratione, nunquam prae se veritatem prophetia latura esse videatur.

185

Continnuatur cum superiore prophetia haec: Quae enim illic Virgo, nobiscum Deum, parere dicitur, prophetissa in praesenti nominata est. Sed cum quaestio oriretur undenam esset concep-

PG
22, 51

¹ Matth. I, 18-23.

τοῦτο νῦν ὁ λόγος διδάσκει· « Καὶ προσῆλθον », λέγων, « πρὸς τὴν προφῆ-
τιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν ». Ἀκουστέον δὲ ταῦτα ὡς ἐξ ἁγίου
Πνεύματος, ὅφ' οὗ θεοφορούμενος ὁ προφήτης ἐθέσπιζεν. Αὐτὸ δὴ οὖν τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον προεληλυθέναι ὁμολογεῖ τῇ προφητίδι· ὃ καὶ σαφῶς πεπλή-
ρωται ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, ὅτε « ἀπεστάλη
ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἥ ὄνομα Ναζαρέθ,
πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς
Δαυὶδ· καὶ εἶπε· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν
γυναιξί ». Καὶ πάλιν· « Μὴ φοβοῦ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ,
συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν ».
Εἰπούσης τε τῆς Μαρίας· « Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; »
ἀπεκρίνατο· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπι-
σκιασέει σοί. Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ ».

PG
22, 553

Cap. III. [...] Εἰ δὲ ὁμνύντα τὸν Θεὸν ἀκούεις κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, 186
ὡς πατὴρ ἀκούει ὁμνύντος κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων αἰώνων προῖ-
φροστώτος, ἁγίου καὶ μονογενοῦς αὐτοῦ Παιδός, ὃν ποικίλως ἐθεολόγησαν

tura, quae virum experta non esset, ipsum hoc de quo quaeritur, nunc oraculum docet: *Et accessi, inquit, ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium.*¹ Est autem intelligendum de Spiritu sancto, a quo afflatus propheta divinabat. Ipse enim sanctus Spiritus se accessisse ad prophetissam fatetur, quod quidem ipsum plane completum est in Salvatoris nostri Iesu Christi ortu, quo tempore *missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen Ioseph, de domo et familia David, ad quam dixit: Ave, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus.*² Et rursus: *Ne timeas, invenisti enim gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum;*³ et cum dixisset Maria: *Quomodo erit istud quoniam virum non cognosco?*⁴ respondit: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque quod gignitur, sanctum vocabitur, Filius Dei.*⁵

PG
22, 554

Cap. III. [...] Ubi vero Deum per sanctum suum iurantem audis, 186
Patrem accipe iurantem per Deum Verbum, qui omnia saecula antecedit, sanctum utique atque unicum suum Filium, quem varie ut Deum ante a nobis expositi sermones celebraverunt, per quem iurat

¹ Isa. VIII, 3.² Le. I, 26-28.³ Le. I, 30-31.⁴ Le. I, 34.⁵ Le. I, 35.

αἱ πρόσθεν ἡμῖν παρατεθεῖσαι φωναί, καθ' οὗ ὁμνυσιν ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς κατὰ ἡγαπημένου, τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸν ἀπειρον αἰῶνα δοξάσειν· ὁ καὶ γέγονεν ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνείληφέ τε καὶ ἐθεοποίησε. Διὸ καὶ υἱὸν αὐτὸν ἀναγορεύει λέγων· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν »· καὶ πάλιν· « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν ». Σαφῶς τοιγαροῦν ἐκ τούτων ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος ἐκ σπέρματος ἔσεσθαι Δαβὶδ ἀνείρηται, ὥστε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τῷ Θεοῦ Υἱῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ υἱῷ Δαβὶδ· δι' ὧν ἐναργῶς ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γενήσεσθαι προεφητεύετο. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ λόγιον ἢ τοῦ Εὐαγγελίου γραφὴ ἐπισφραγίζεται, δι' ὧν φησιν ἐπιστάντα τὸν Γαβριὴλ τῇ ἀγίᾳ Παρθένῳ φάναι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος ». Καὶ μετὰ βραχέα δὲ ἐν τῷ * αὐτῷ Εὐαγγελίῳ Ζαχαρίας ὁ τοῦ Ἰωάννου πατὴρ τὰδε περὶ τοῦ Χριστοῦ * 556
θεσπίζει· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶ-

Deus et pater ipsius tanquam per dilectum, se eum qui de semine David oriatur in infinitum saeculum glorificaturum; quod ipsum etiam est factum quo tempore Verbum caro effectum est, et eum qui de semine David oriebatur, assumpsit Deumque effecit. Quocirca Filium quoque eundem appellat dicens: « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium ». Et rursus: « Et ego primogenitum ponam illum ». Planissime igitur in his verbis Filius Dei primogenitus de semine David futurus dictus est, adeo quidem, ut unus atque idem sit filius David cum Filio Dei, et Filius Dei cum filio David, in quibus evidentissime primogenitus omnis creaturae ipse Filius Dei, filius hominis futurus canebatur. Hoc autem oraculum Scriptura evangelica * quasi signo impresso confirmat, ubi ait, Gabriel, cum astitisset Virgini, dixisse de Salvatore nostro, *Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris eius, et regnabit in domo Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis.*¹ Et post pauca in eodem Evangelio, Zacharias Ioannis pater haec de Christo divinat: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem populo suo, et erexit cornu salutis in nobis in domo David pueri sui, sicut locutus est per os sanc-*

¹ Lc. I, 32-33.

νος αὐτοῦ προφητῶν ». Ἀλλ' ὅτι μὲν τὸν ἐπηγγεμένον τῷ Δαβίδ αἰώνιον θρόνον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἀπέληφεν, ἱκαναὶ πιστώσασθαι αἱ προπαρατεθεῖσαι μαρτυρίαι, ἥ τε τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, δι' ὧν καὶ συνίσταται ἐκ σπέρματος γεγονώς Δαβίδ κατὰ σάρκα. Τίνοι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβίδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διεληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, ἐφ' ἑτέραν ἡμᾶς ὑπόθεσιν κατεπεύγοντος τοῦ παρόντος καιροῦ.

PG
22, 657

Lib. IX. [...] « Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον· καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς ».

187

[...] Ὡρα μὴ ἄλλως ταῦτα γεγονέναι συνομολογεῖν ἢ τοῦ Κυρίου ἐληλυθότος εἰς Αἴγυπτον ἀκολούθως τῇ προκειμένῃ προῤῥήσει. Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἄλλως τὸν λόγον αἰνίττεσθαι τροπικῶς τὸν περιγείον κόσμον, εἰς ὃν ὁ λόγος προφητεύει τὸν Κύριον ἐπὶ νεφέλης κούφης ἔξειν, οὕτω τὸν ἐκ Παρ-

*torum, qui a saeculo sunt prophetarum eius.*¹ Quod vero promissam ipsi David aeternam sedem Salvator et Dominus noster Iesus, qui Christus est Dei, neque alius ex hominum genere quispiam acceperit, satis ea quae superius posita sunt testimonia comprobaverint, necnon ipsius Gabriel et Zachariae, in quibus etiam illud confirmatur, quod, quatenus ad humanam eius naturam pertinet, de semine David natus est. Caeterum, qua ratione ipsius Ioseph genus sancti evangelistae describant, quamvis Salvator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine, quoque modo haec ipsius Domini mater de genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quaestionum et solutionum quae ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus.

PG
22, 658

Lib. IX. [...] « Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Aegyptum: et commovebuntur manufacta Aegypti a facie eius, et eorum vincetur in ipsis ».²

187

[...] Quid aliud iam superest, nisi ut fateamur non aliter ista contigisse, quam per Domini in Aegyptum adventum, sicut vaticinium proxime expositum significabat? Et nihil quidem impedit aliter quoque idem accipere oraculum, ut videlicet figurate terrenum hunc mundum significet: in quem verba ipsa Dominum super nube

¹ Lc. I, 68-70.

² Isa. XIX, 1.

θένου καὶ Πνεύματος ἁγίου ληφθέντα αὐτῷ ἄνθρωπον αἰνιττόμενος· χειροποίητα δὲ Αἰγύπτου σεισθήσεσθαι τὰ τῶν ἐθνῶν ξόανα, καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας, ὡς αὖ πάλιν Αἰγυπτίους ἡττωμένους πάντας τοὺς πάλαι πρότερον περὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐπτοημένους.

188

Lib. X. [...] Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς διαλαβούσης αὐτὸν εἰσέτι τότε περιστάσεως ἡῤ̄χετο· εἰδὼς δὲ μὴ χεῖρονα οὔσαν τῆς τοῦ θανάτου συμφορᾶς τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς σάρκα ἔνδесιν, καὶ τὴν ἐκ θηλείας καὶ παρθένου γένεσιν, κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ θανάτου τῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ μνημονεύει λόγων πρὸς τὸν Πατέρα· «Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σὺ». Τούτων δὲ εἰκότως ἀναφέρει τὴν μνήμην εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆς. Ὡς περ γάρ, φησί, γέγονάς μου βοηθός, σῶμα ἀνθρώπειον ἀναλαβόντος, ὅτε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κυοφορούσης με γαστροῦ σὺ αὐτὸς ὁ Θεός μου καὶ Πατήρ μου, ὥς περ μαιούμενος τὴν ἐμοὶ κατεσκευασμένην ἐξ ἁγίου Πνεύματος σάρκα, ἐξέσπασας, τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ὀρέξας, ὡς ἂν μὴ τις ἐνέδρα καὶ ἐπιβουλὴ ἐξ ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διαφθονουμένων τῇ εἰς ἀνθρώπους παρόδῳ μου γένοιτο· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν σὺ πάλιν τὸ κατὰ γαστρός ἐπεσχίσας, ὡς ἂν λάθῃ τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ ἐξ ἁγίου Πνεύ-

PG
22, 773

levi venturum vaticinentur: quippe quae hoc modo hominem ab illo de Virgine et Spiritu sancto assumptum, intelligi velint.

188

Lib. X. [...] Cum autem nihilo viliorē primam corporeae naturae assumptionem, ortumque illum de femina et virgine, ipsa mortis calamitate esse intelligeret, non incommode in iis quae ad mortem pertinent, etiam ea quae ad ortum spectant commemorat, sic ad Patrem dicens: *Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meae. In te proiectus sum ex utero matris meae* * *Deus meus es tu*.¹ Merito autem haec meminit, ut seipsum consoletur, et a praesentibus malis avertat. Qui enim, inquit, fuisti mihi adiutor, cum humanum corpus assumerem, quo tempore ex ipsius parturientis utero, me, tu ipse Deus meus et Pater meus, tanquam obstetricis fungens officio, pro ea quae mihi de Spiritu sancto comparata erat carne, extraxisti, tua porrecta virtute da mihi iam nunc salutem, ne qua fraus aut ullae insidiae, ab adversis potestatibus malignisque spiritibus, qui mihi etiam in accessu meo ad homines inviderunt, fiant, quoniam in prima item conceptione tu rursus quod in utero fui, obumbrasti, ut principes saeculi huius

PG
22, 774

*775

¹ Ps. XXI, 10.

*776 ματος τῆς ἁγίας Παρθένου σύλληψις. "Ὅπερ μέγα μυστήριον ὁ σὸς ἀρχάγγελος ἐξέφηγε Γαβριήλ, τῇ Μαρίᾳ εἰπών· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι ». * [...] Οὕτως δὲ ἐπὶ σέ ἐπερρίφην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς Θεός μου ἦσθα, ὥς αἰσθέσθαι τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἔτι κυοφορουμένης πρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸν ἐμὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν κατὰ γαστρὸς τῆς Ἑλισάβεθ κυοφορούμενον, ὥστε ὑπὸ τῆς ἐμῆς θεότητος κινηθέντα σκιρτῆσαι ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθῆναι.

QUAESTIONES EVANGELICAE AD STEPHANUM

PG 22, 880 Quaestio I. Πόθεν τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως 189
 ὅτι διὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὡς φησιν ἡ Γραφή· ἔχρῃν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν Χριστὸν γενεαλογεῖν ἐδοῦλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσήφ, ᾧ μηδὲν προσήκων τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ Χριστός, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ * τὴν Μαρίαν οὐδεὶς λόγος ἀποδείκνυσιν ἀπὸ Δαβὶδ γενομένην· μάτην ἄρα τὸν Χριστὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ θρυλλοῦσι, μῆτε τοῦ Ἰωσήφ ὄντα υἱόν, μῆτε τῆς Μαρίας ἀπὸ Δαβὶδ γενεαλο-

ipsa de Spiritu sancto et sancta Virgine conceptio lateret. Quod sane ingens mysterium, tuus archangelus Gabriel Mariae indicavit, dicens: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.*¹ [...] Porro autem sic *in te proiectus sum ex utero*, et sic *de ventre matris meae Deus meus es tu*, ut meam virtutem cum adhuc in utero a Virgine sancta gestarer, meus quoque iam tum senserit praecursor Ioannes, qui etiam ipse in utero Elisabeth gestabatur, usque adeo ut mea divinitate concitus exsultatione exsilierit, et Spiritu sancto repletus sit.

PG 22, 879 Quaestio I. Qui fit, ut Christum evangelistae tanquam a Davide 189
 genus ducentem narrent? Prorsus propter Iosephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Iosepho Christus est, sed a sancto Spiritu et Maria, ut ait Scriptura. Oportuisset igitur Mariae genus enarrari, siquidem Christi stemma non Iosephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Iam vero si Iesus a Iosepho non oritur sed a Maria * tantummodo, is ne a Davide quidem est: quandoquidem Mariam nulla historia Davide oriundam demonstrat. Temere igitur evangelistae Christum Davidis genere ortum celebrant, cum neque is Iosephi

¹ Lc. I, 35.

γουμένης· τοιαῦτα μὲν τινα τὸ πρῶτον τῶν ἡπορημένων περιεῖχε· λύσις δ' ἂν εἴη αὐτῷ ἥδε.

2. Φησὶ δὲ πού ὁ ἅγιος ἀνὴρ (Ἰγνάτιος ὄνομα αὐτῷ), τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας δεύτερος γεγονώς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἔλαθεν ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· «Καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ Θεοῦ ἐπράχθη». Ἔστι δὲ καὶ λογισμῷ λαβεῖν, ὅτι μὴ πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούντων τὸν Χριστὸν Θεοῦ καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα οἷα κοινὸν ἀνθρωπὸν ὁράντων, τὸ δύνασθαι πιστεύειν ἐξ ἀπειρογάμου κόρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ἡ Μαρία συλλαβοῦσα τὸν Ἰησοῦν ἐγέννα, λυσιτιλὲς ἦν· ἥ γὰρ ἂν καὶ δίκην κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἡ παρθένος ὑπέσχεν, ὡς πρὸ ὥρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ εἰκότως ἐπιστημαίνεται ἀκριβῶς φήσασα ἡ Γραφή· «Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὗρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα»· μονονουχὶ διδάκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε, μηδὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἄνδρα ἐλθεῖν· μετὰ δὲ τὸ συναφθῆναι τὸν Ἰωσήφ καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι, παρὰ πᾶσι τε γυναῖκα αὐτοῦ χρηματίζει, συνόντων ἀλλήλοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας ἀπτεσθαι ἤδη

sit filius, neque Mariam in familia Davidis fuisse docuerint. Huiusmodi erat quaestio prima, quae sic dissolvitur.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui Antiochenae Ecclesiae secundus fuit post apostolos episcopus, ipsum saeculi principem latuisse Mariae virginitatem, ac Servatoris ex ea natiuitatem. Ipse enim ait: «Latuit principem huius saeculi virginitas Mariae, eiusque partus, itemque Christi mors: mysteria tria clamosa, quae tamen sub divino silentio peracta fuerunt».¹ Iam ipso mentis ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut mortales omnes, qui Dei unctum inter homines communi hominis forma versantem cernebant, natum crederent e puella nuptiarum ignara, patre nullo. Neque porro expediebat, ut multi compertum haberent, Mariam haud ex Iosepho conceptum peperisse Iesum: prorsus enim poenae fuisset obnoxia de Mosaicae legis mandato virgo, ceu si ante nuptiarum tempus virginitatem violavisset. Quamobrem merito animadversum est, vigilanter admodum Scripturam dicere: *Antequam ipsi convenirent, inventa est in utero habens*; tanquam si aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse, neque prius quam ad virum accederet: sed postquam cum Iosepho coniugata fuit, atque apud eum diversari coepit, et ab omnibus coniux

¹ Vide N. 2 huius Ench.

*884 γοῦν μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἰπεῖν ὥρας πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Καὶ τοῦτό γε παγχρησίμως εἰς τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς * ὥκονόμητο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν οὖσαν ἔτι συνέβη κατὰ γαστρός λαθεῖν, καὶ εἰκὸς ἦν βοηθῆσαι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδῆλου ἀνδρὸς ἐκυφορήθη, θάττον δ' ἂν καὶ ἀνήρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, αἰσχροῦς δ' οὖν οὐκ ἂν ἡλευθέρωτο ὕβρεως· οὐ γὰρ δήπου μάρτυς αὐτῇ ἑαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῇ πεπραγμένων ἀξιοπίστος ἦν· οὐδ' ἂν ἐπείσθη τις ἢ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῇ διηγουμένη, οὐδ' ἂν κύουσιν ἤδη προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσήφ, ἀνὴρ δίκαιος εἶναι μεμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως οὐ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἤδη παρ' αὐτῷ γενομένη ἐγκύμων σὺν αὐτῷ γενομένη, παρ' αὐτὴν ὡς εἰπεῖν τὴν τοῦ γάμου τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτούς, ὡς ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα.

3. Τίτι δ' ἄρα εὐρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εῦρηται τοῦτο τῷ Ἰωσήφ, ὁ λόγος διδάξει φάς, ἐκ Πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσήφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θείου Πνεύματος ἡξίωτο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπισχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἄνδρα κοινωνίαν. Αὐτίκα συνεῖς καὶ

*883 eius appellari: cum una habitarent, ac nuptiali consuetudine iam usuri viderentur, ipsa propemodum hora antequam convenirent, inventam esse in * utero habentem de sancto Spiritu. Atque haec percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariae a parentibus nondum digressae, gravidae fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex publice noto viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma iuris¹ subiisset: si minus, certe stupri macula non vacasset: neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quae sibi acciderant erat idonea: nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quae eidem a Gabriele dicta fuerant: neque eam iam praegnantem domi suae Iosephus recepisset, quem iustitiae publicum testimonium ornabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Iosephum gravida facta est, ac maritali propemodum more: antequam enim convenirent, ut Scriptura testatur, in utero habens inventa est.

3. Cui porro inventa est, nisi Iosepho? Cur autem et quomodo res Iosepho comperta fuerit, Scriptura docet dum ait, a sancto Spiritu patefactam esse Iosepho iusto homini; qui ob hanc ipsam iustitiam suam nil mirum est si a divino Spiritu adiutus, coniugis mox futurae conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit.

¹ Deut. XXII, 23.

καταπλαγείς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· μείζονα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῷ διατριβὴν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογισάμενος. Καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἷτιον, δι' ὃ, δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίσαι αὐτήν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· καὶ μὴν εἰ μὴ ἐξ ἁγίου Πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνειληφέναι, ἀκριδῶς εἰδὼς ὅτι μὴδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστρός ἔφερε, τί δῆτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάντας ἐξάγων τὴν διαφθαρεῖσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεδίδου δράσασαν δειγματίσαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον προῆξιν ἐπισκιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκὸς τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τούτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθημένον διὰ ἁγίου Πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου γεγονέναι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς ἡγησάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανευοῦσθαι λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μὴδὲ τοῖς πολλοῖς φανεράν γενομένην· εὖ γοῦν καὶ τὸ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι εἰρῆσθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίσαι θέλων· πολλῆς οὖσης ἐν τούτοις διαφορᾷς ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράψαι καὶ παραγράψαι, καὶ τὸ λογίσασθαι καὶ παραλογίσασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ δειγματίσαι καὶ παραδειγματίσαι· τὸ

Illico igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam: quae acciderant maiora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque haec causa fuit, quamobrem iustus cum esset, haud aequum iudicavit eam diffamare: maluit autem occulte eamdem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto Spiritu concepisse; cum probe simul sciret eamdem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suae iustitiae munere, ante nuptias corruptam publice ediceret, atque ob id magistratibus idoneis iudicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo iustus esset, qui de re impia tegenda celandaque satageret? Certe Iosephum ita se gerentem, ab evangelista iustum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem Virginis de sancto Spiritu conceptum novit; et quia eandem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idecirco evangelista dicit, a Iosepho captum esse consilium clam sponsam dimittendi neque diffamatam a se neque obiectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait nolens eam infamare, sed «diffamare»; quorum vocabulorum multa est differentia. Sicut enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare: namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefac-

μὲν γὰρ παραδειγματίσαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πράξαντι εἰς πάντας φανέρωσιν τε καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν· τὸ δὲ δειγματίσαι, τὸ φανερόν ἀπλῶς ποιῆσαι.

885

4. Ἐπειδὴ δὲ τούτου γενομένου, εἰ καὶ λάθρα αὐτὴν ἀπολελύκει, μεῖζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς, εἰκότως ἐπιστάς ὄναρ ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσήφ· « Ἰωσήφ Ἰωσήφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου ». Καὶ θέα γε ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πᾶσι προσδοκώμενον· ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτὸν ἔφησεν Ἰακώβ; οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ κατὰ σάρκα πατήρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστής· « Ματθάν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ »· νῦν δὲ παρεῖς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομιμνήσκει· μονονουχὶ σημαίνων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγγελέμενος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ Πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κούμενος· ἔπειτα δὲ αὐτῷ θαρσεῖν παρακελεύεται δι' ὃν εἶχεν φόβον· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συναισθημένῳ μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυηχέναι τὴν Μαρίαν· κἄπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ ὁ μὴ ἡγνόει, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γινωσκομένου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου ».

tione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo notionem habet.

886

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Iosephus clam deseruisset, commode angelus per somnium huic oblatum ait: *Ioseph fili Davidis, ne timeas accipere Mariam coniugem tuam: quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.*¹ Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat, scilicet eundem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes exspectabant. Alioqui cur non eum Iacobi filium dixisset? Hic enim erat illius natura proximus pater, teste evangelista: *Matthan autem genuit Iacobum; Iacobus autem genuit Iosephum.*² Nunc vero, praetermissa patris mentione, progenitorem commemorat: propemodum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo Iosephi officio, sed de Spiritu sancto Maria conceperat. Deinde eum iubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formidine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Exin eundem docet non quod non ignorabat, sed praecogniti causam. Ait igitur: *Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est.*

¹ Matth. I, 20.

² Matth. I, 15-16.

5. Τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κύησιν τοὺς ἀπίστους, ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεται μοι Γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεύθη ῥαδίως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τοῦτο ἀκούουσιν, ἄνδρα τε αὐτὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ τὸ σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλ-
λάττοντα θεωμένοις.

[...] Αὐτίκα οἱ κατ' αὐτὸν οὐδ' ἄλλο τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φαντα-
ζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ ὁρῶντες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους·
« Πόθεν τούτῳ πᾶσα ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ
τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ,
'Ιάκωβος καὶ 'Ιωσήφ καὶ Σίμων καὶ 'Ιούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ
πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; » Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν
ἐστῶτων ἔξω καὶ ζητούντων λαλῆσαι αὐτῷ, εἶπέ τις αὐτῷ· « 'Ιδοὺ ἡ μή-
τηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοὶ σου ἐστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες ».

190 6. Οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι χρησίμως κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ἡ μὲν ἐξ PG
22, 888
ἀγίου Πνεύματος τοῦ 'Ιησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεσιωπᾶτο, ὁ δὲ
'Ιωσήφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμβάνετο· εἰκότως οὖν ὁ πατὴρ τοῦ παιδὸς
ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ οὖν μὴ τοῦτο ἐγεγόνει, ἀπάτωρ ἂν ἐνομίσθη ὁ παῖς μὴ
ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέθειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλούς,
οἱ δι' ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσφύμουν τὴν γένεσιν· χρη-

5. Tale mihi tantumque agitatam consilium ex divinis litteris
apparet, propter occultandum incredulis conceptum virginis. Neque
enim facile credituri erant, qui sermonem eiusmodi audirent de ho-
mine mira narrantem, quem aequae ac nos infirmo corpore natura-
que haud dissimili praeditum viderent. [...] Reapse homines illius
aetatis, nihil insolitum de nativitate eius suspicantes, quanquam
eiusdem facta aspiciebant, ita colloquebantur: *Unde huic omnis
sapientia haec et virtutes? Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius
dicitur Maria, et fratres eius Iacobus et Iosephus et Simon et Iudas?
Itemque sorores eius nonne omnes apud nos sunt?*¹ Rursus alias ma-
tre eius fratribusque extra concionem stantibus, cum eoque loqui
volentibus, ait quidam: *En parens tua fratresque tui foris adsunt,
teque visere cupiunt.*²

190 6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptio- PG
22, 887
nem Iesu de sancto Spiritu apud vulgus fuisse celatam. Iosephus
autem in parentis locum assumptus est, ita ut merito tanquam
pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente
censeretur puer, cuius stemma ab illo non deduceretur: quae res in
impietatem multos pertraxisset, si ob rei verae ignorantiam, de

¹ Matth. XIII, 54-56.

² Matth. XII, 47.

σίμως οὖν καὶ τοῦ τέκτονος (υἱός) καὶ τῶν ὀνομασμένων τέκνων ἀδελφὸς ἐχρημάτιζεν.

PG
22, 888

191

*889

7. [...] Διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ Δαβίδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογοῦντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαριάμ ἐκ Δαβίδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τοῦ μνηστῆρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαίνοντες γένος· νόμου γὰρ Μωϋσέως διαγορεύοντος μὴ ἄλλοθεν ἐξεῖναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οἰκείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὥς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κληρὸς ἀπὸ φυλῆς * εἰς φυλὴν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναικα δηλῶσαι· νομικῶς γὰρ βιούς οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνᾶτο τὴν γυναικα, ἢ πρῶτα μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβίδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα· ὅτε τοίνυν ὁ Ἰωσήφ φυλῆς γεγενῶς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβίδ, πῶς οὐχ ἔπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὀρᾶσθαι;

8. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενῆς τῆς Ἑλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὔσης ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε Ἑλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευὶ, μὴ θαυμάσης· πᾶν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐνὸς ἦν γένους, αἳ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἐνθεν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει Ἰουδαίους, λέγων· « Ἡϋχόμεν γὰρ ἀνάθημα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται »· καίτοι συγγενεῖς αὐτοῦ

natalibus eius haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est.

PG
22, 887

191

*890

7. [...] Commode igitur dum Iosephum praedictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Mariam simul David oriundam comprobant, genere coniugis per sponsum demonstrato. Moysis quippe lege edicante, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare * quam ex genere proprio suaque tribu, ne videlicet generis haereditas ex una in aliam tribum commoveretur; satis erat viri descriptio ad coniugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quae primum esset ex eius patria tribu, Iudae videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex iubebat. Si Iosephus igitur de Iudae tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabeth cognata; cum tamen illa de tribu Iudae, Elisabeth de Levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Iudaeorum gens uno genere censebatur, cunctaeque tribus invicem cognatae erant. Hinc etiam divus Apostolus Iudaeos omnes appellat cognatos suos, dum ait: *Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carnem naturam cognati sunt, Israel-*

ἐτύγχανον μόνοι ἐκ φυλῆς Βενιαμίν· οὐκοῦν πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφούς καὶ συγγενεῖς ἐαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἑλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαριάμ, διὰ τὰ ἄμφω Ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκληθῆσθαι τὴν Ἑλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὠρμάτο ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων· «Ἀναστᾶσα δὲ Μαριάμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὄρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἡσπάσατο τὴν Ἑλισάβετ· τοῦ γὰρ Μωϋσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κληρὸν, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτούς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἑλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὠρμάτο Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἕνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἀνειρῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἡξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν Σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἐνός τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾷ τῆς κατὰ Θεὸν συγγενείας μετεῖχον. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἀπολυτέον.

9. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπό-

*litis.*¹ Atqui cognati eius soli revera erant Beniamitae: et tamen omnes Israelitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabeth dixit Mariae cognatam, propterea quod ambae Israelitides essent. Insuper ex ipso loco satis decuit Elisabeth appellari Mariae cognatam, quia nimirum habitabat in Iudae tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: *Exurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem Iudae, et ingressa est domum Zachariae, ac salutavit Elisabeth.*² Etenim cum lex Mosaica sacerdotali tribui possessiones non assignavisset, quia Dominus Deus pars eius est, mandavisset autem ut inter caeteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabeth quadam in urbe tribus Iudae habitarent, unde oriunda erat Maria; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque id rursus immerito propter morum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit: et altera quidem Servatorem, altera Servatoris praecursorem sinibus suis receperunt, unius videlicet eiusdemque sancti Spiritus gratia potitae. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatae fuerunt. Haec praesentis dubitationis solutio est.

9. Quod si autem caput mulieris vir est, de Apostoli divi sen-

¹ Rom. IX, 3.

² Lc. I, 39-40.

στολον, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἥ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχείας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἤδη τοῦ μνηστῆρος σῶμα γενομένη καὶ κεφαλὴν ἐπιγραφαμένη τὸν ἄνδρα, πῶς οὐχὶ τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἔπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἤδη * συνημμένην τῷ Ἰωσήφ, εἰκότως συναντιλαμβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας ὅτε μάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῷ φυλῆς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενομένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηματισμῷ θεσπίζων ὁ Γαβριὴλ μετὰ τῶν ἄλλων εἴρηκε· «Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ»· σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γενησομένου προπάτωρ ἦν ὁ Δαβὶδ· πῶς γὰρ ἄλλως εἰκὸς ἦν ταῦτα τῇ παρθένῳ φάναι τὸν ἄγγελον, ἢ συνομολογοῦντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν μὴ ἐκ Δαβὶδ τυγχανούσῃ εἰρήκει τό· «Δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ»· ποίου γὰρ πατρός; εἰκότως ἂν ἤρετο ἡ παρθένος, ὁμολογοῦσα μὲν ὅτι ἄνδρα οὐ γινώσκει, μαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλλήψεται, εἰ μὴ ὅτι σαφὴς ἦν ὁ λόγος πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· ἔνθεν εἰκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς· «Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράψασθαι εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ

tentia,¹ duoque sunt in carne una ex Mosaicae legis regula;² et si nupta viro, quae flagitium admiserit, adulterii poenam ob id ipsum subit; ceu quae iam sponsi corpus facta erat, sibique caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consecaneum? Quamobrem Maria Iosepho iam * nupta, merito in eius genealogia intelligenda est; cum praesertim perspicue demonstratum sit non solum ex eius tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Praeter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter caetera ait: *Dabit illi Deus sedem Davidis patris eius*:³ aperte docens, eius qui ex ipsa nasciturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset haec ab angelo dici apud virginem, nisi eamdem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminae alienae a Davidis stirpe dictum fuisset, *dabit illi Deus sedem Davidis patris eius*. Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quae quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de Spiritu sancto conciperet), nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: *Ascendit autem Iosephus de Galilaea ex urbe Nazareth in Iudaeam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis cui nomen Bethlehem,*

¹ Ephes. V, 23.

² Gen. II, 24.

³ Luc. I, 32.

οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ μεμνηστευμένη αὐτῷ οὔσῃ ἐγκύῳ ». Οὐκέτι γὰρ ἀμφιβόλως ἀναγνωσόμεθα τὴν παροῦσαν λέξιν, ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράφασθαι μόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσήφ ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδομένων. Δεδεῖχθαι τοίνυν σαφῶς ἡγοῦμαι, ὅτι μὴ μάτην ὁ Ἰωσήφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος οὐσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὃ τε ἐξ αὐτῆς γεγεννημένος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.

ECLOGAE PROPHETICAE

- 192 Lib. II, cap. X. [...] « Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ »· ἡλίου
νοουμένου τῆς θεότητος, εἰς ἣν τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τὴν οἶονεῖ κατασκήνω-
σιν ἔθετο, ἣ καὶ ὅπερ ἐκ τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, ὅπερ ἦν ὥσπερ εἰς σκῆ-
νωμα τῆς ἐν αὐτῷ καταμενούσης θείας δυνάμεως. PG 22, 116
- 193 Lib. IV, cap. IV. « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων·
Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ
εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν Ἀκού-
σατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς PG 22, 120

*propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria despon-
sata sibi praegnante.*¹ Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus
hunc Evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo
nomen venisset; sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam
Iosephum, de domo familiaque Davidis esse: quam Scripturam ut
ita interpretemur, argumentis iis utimur quae hactenus protulimus.
Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Iosephi
genealogiam ab inclytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de
genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est,
Iesum Dei unctum.

- 192 Lib. II, cap. X. [...] Scriptura docet, quod *in sole posuit taber-
naculum suum*; ² sol deitatem innuit, in qua sedem suam et quasi
tabernaculum posuit, vel quod ex Virgine sumpsit corpus, quod
quasi tabernaculum erat divinae potestatis in eo permanentis. PG 22, 110
- 193 Lib. IV, cap. IV. *Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens:
Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in
excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum.
Et dixit: Audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est; mo-* PG 22, 120

¹ Lc. II, 4-5.

² Ps. XVIII, 6.

Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν ἢ προσ-
 *1204 λεσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγα-
 θὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν». Οἱ μὴ παραδεχό-
 μενοι τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν
 λεγέτωσαν τίς ἡ παρθένος, ἡ κατὰ τὴν προφητείαν ἐν * γαστρὶ ληψομένη καὶ
 τέξουσα τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐμμανουήλ υἱόν· ἀλλ' εἰ φάσκειεν μὴ γεγρά-
 φθαι παρθένον, ἀλλὰ νεᾶνιν κατὰ τὸ Ἑβραϊκόν, λεκτέον, ὥς οὐχ οἱ τυχόντες
 ἐτύγχανον οἱ πρῶτοι τὴν Γραφὴν κατὰ θεῖαν ἐρμηνεύσαντες οἰκονομίαν,
 ἐβδομήκοντα μὲν ὄντες τὸ πλῆθος, ἀναλελεγμένοι ἀριστίνδην ἀπὸ παντὸς
 τοῦ λαοῦ, δοκιμὴν τε οὐ σμικρὰν κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους ἐπὶ σοφίᾳ δε-
 δωκότες· τί δ' ἂν παράδοξον ὁ Λόγος ὑπισχνεῖτο σημεῖον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ
 Κυρίου ὥσπερ τι θαυμαστὸν τῷ οἴκῳ Δαυὶδ δοθῆσεσθαι προμαρτυράμενος,
 εἰ περὶ ψιλῆς νεάνιδος ὁ λόγος ᾗ· οὐδὲν δὲ ἡμᾶς κωλύει, εἰ καὶ νεάνιδα[ν]
 κατ' αὐτοὺς περιέχει τὸ Ἑβραϊκόν, ὥς περὶ παρθένου δηλοῦσθαι νομίζειν
 τὰ εἰρημένα· καὶ γὰρ οὖν ἐν τῷ Λευϊτικῷ εὔροις ἂν τὴν ὁμολογουμένως παρ-
 θένον μεμνηστευμένην ἀνδρί, ὑφ' ἑτέρου δὲ βεβιασμένην, νεᾶνιν ὑπὸ τῆς
 Γραφῆς ὀνομαζομένην· καὶ ταύτῃ γε ἀξιοπρεπὲς ἂν εἴη τῷ οἴκῳ Δαυὶδ διὰ

*lestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, non est obediens malitiae, ut seligat bonum.*¹ Non accipientes qui ex circumcisione sunt, Salvatoris nostri Iesu Christi adventum, dicant quatenam sit haec virgo, quae iuxta
 *1203 prophetiam * in utero accipiet et pariet filium, cuius nomen erit Emmanuel. Quod si dixerint non virginem, sed puellam apud Scripturam hebraica voce nominatam esse, respondendum quod primi qui divinum Scripturae sensum ita sunt interpretati, non quilibet erant, septuaginta scilicet e populo praestantiores delecti, et maxima pro illis temporibus sapientia probati. Quodnam enim mirum Sermo pollicebatur signum ab ipso Domino, quasi prodigium aliquid, domo David datum iri praenuntians, si tantummodo simplex puella designaretur. Nihil vero prohibet, etsi puellam iuxta eos hebraicum significet, quin prophetia virginem indicari existimemus. Caeterum in Levitico quoque invenies virginem viro desponsatam, et quae vim ab alio tulit, puellam quoque Scriptura appellari. Et hic quidem decorum esset domo David propter eorum incredulitatem a

¹ Isa. VII, 10-16.

τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν παρὰ Κυρίου δίδοσθαι σημεῖον, τὸ παραδόξως παρθένον ἀποτεκεῖν, δι' ὃ δὴ καὶ ὁ τεχθησόμενος θαυμαστός τις ὢν ἀνηγόρευται· εἴ γε ἐκ παιδός, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς γενέσεως, ἀπειθήσειν μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι δὲ τὸ ἀγαθὸν προφητεύεται. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτοῦ θαυμαστῶς προαναπεφώνηται Ἑμμανουὴλ τυγχάνον· «ὃ ἔστι, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός». Ὁ καὶ φῆσαιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ ὁμολογοῦντες αὐτόν, καὶ συναισθόμενοι τῆς ἐν-
 θεοῦ καὶ ἀπορρήτου εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιδη-
 μίας· λέγοιτο δ' ἂν πάλιν Ἑμμανουήλ, «ὃ μεθ' ἡμῶν Θεός», τῷ τὸν μὲν Πα-
 τέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα οὐ μόνον τῆς θνητῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς
 λογικῆς φύσεως τυγχάνειν· τὸν δὲ Υἱόν, «τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν» εἰκότως ὀνο-
 μάζεσθαι τῆς μέχρις ἡμῶν ἐπιδημίας αὐτοῦ ἔνεκεν. Ἐπεὶ δέ τις τῶν ἐκ
 περιτομῆς εἰρηκότος ἀκούσας μέμνηται ταῦτα τῷ Ἀχάζ προφητεύεσθαι
 περὶ Ἑζεκίου τοῦ ἐξ αὐτοῦ γενομένου καὶ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος, ἐπι-
 τηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι τὸν Ἀχάζ καὶ πρὸ τῆς εἰρημένης αὐτῷ
 ταύτης δὴ αὐτῆς τῆς προφητείας, Ἑζεκίας ἤδη πάλαι γεγεννημένος ἀποδεί-
 κνυται· ἐπὶ δέκα γοῦν καὶ ἑξ ἔτεσι τὸν Ἀχάζ βασιλεύσαντα διαδέχεται,
 ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας πέμπτου καὶ εἰκοστόν, ὅπηνίκα τῆς βασιλείας ἤρχετο,
 ὡς προλαμβάνειν αὐτοῦ τὴν γένεσιν ἔτεσιν ἑννέα τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν βα-
 σιλείαν πάροδον· ἀλλὰ γὰρ ἤδη βασιλεύοντι τὰ προκείμενα τῷ Ἀχάζ προ-
 φητεύεται περὶ τῆς δεδηλωμένης τοῦ Χριστοῦ παραδόξου καὶ θαυμασιωτά-

Domino dari signum, virginem inusitate parturire, cuius nasciturus puer admirabilis fore praedicaretur. Siquidem a pueritia, et ut ita dicam, ab ipsa nativitate malitiae non obtemperaturus, bonumque electurus prophetizatur. Et nomen eius mirum in modum praenuntiatur Emmanuel fore, scilicet *nobiscum Deus*. Quod et diceremus nos ipsi, qui eum agnoscimus et confitemur eius divinam et mysticam apud omnes homines ipsius potentia incarnationem. Dicatur iterum Emmanuel, *nobiscum Deus*, eo quod Pater quidem, Deusque omnium supra non tantum mortalem, sed et omnem spiritualem naturam sit; Filius vero non immerito *nobiscum Deus* nominatur, cum apud nos commoratus sit. Quod si iudaei haec Achaz praenuntiata ad Ezechiam, eius filium regnique successorem, referant, animadvertendum haec ipso iam tum patre Achaz regnante praedicta; Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Sexdecim annos regnaverat Achaz, cum ei successit Ezechias, qui tum aetatis quintum et vicesimum annum agebat; ita ut novem annis antequam pater in solium ascenderet, natus sit. Sed iam regnanti haec praedicta sunt Achaz de mirifica atque insolita Christi nativitate. Singulorum vero huius prophetiae verborum

της γενέσεως. Τὰ δὲ κατὰ τὴν λέξιν ἕκαστα ὁποῖον ἔχει νοῦν, τοῖς εἰς τοὺς τόπους τοῦ θαυμασίου ἀνδρὸς ἐξηγητικοῖς ἐντυχὼν ὁ φιλομαθὴς εἴσεται.

PG
22, 1205

Cap. V. [...] « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν », καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ ἀπρεπὲς καὶ τῆς προφητικῆς σεμνότητός τε καὶ καθαρότητος ἀλλότριον τὸ προχείρως οὕτως οἶσθαι τὸν προφῆτην ἐν αὐτῷ τῷ θεοφορεῖσθαι ἐπὶ μαρτύρων τῶν προδεδηλωμένων κοινωνίας χάριν αἰσχροῦς προσεληλυθέναι γυναικὶ προφήτιδι καὶ αὐτῇ ποία δὲ καὶ πιθανότης τολμάτω προσελθεῖν αὐτὸν συνειληφέναι καὶ τετοκέναι αὐτὴν υἱόν· ἀλλὰ γὰρ ἔχεσθαι καὶ ταύτην τὴν προφητείαν ἡγοῦμαι τοῦ νοῦ τῆς προεκτεθείσης, καθ' ἣν εἴρητο· « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται »· ἐκεῖσε μὲν γὰρ ἐν γαστρὶ λήψεσθαι καὶ τέξεσθαι υἱόν προϋλέγετο ἡ παρθέ- νος· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν πέρας εἴληφεν ἡ προφητεία δηλοῦται· « Ἐν γαστρὶ γάρ, φησὶν, ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν ». Τίς ἂν οὖν εἴη ὁ φάσκων τὸ « Προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, » ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ λαλοῦν ἐν τῷ προφῆτῃ, περὶ οὗ λέλεκται τῇ Μαρίᾳ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιασέαι σοι ». Διὸ καὶ προφῆτις οὐκ ἀπεικόντως καὶ αὐτὴ ἂν λεχθεῖν· ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλαβοῦσα τέτοκε τὸν ἐκεῖσε μὲν ἐπικεκλημένον Ἐμμανουήλ, ἐνταῦθα δὲ ἄλλως προσαγο- ρεούμενον.

194

sensum, qualis sit, noverit qui in hos locos mirabilis viri exegeticis studiose attenderit.

PG
22, 1206

Cap. V. [...] *Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium*,¹ et quae sequuntur. Magnopere quidem indignum prophetica dignitate et sinceritate existimare prophetam, praesertim cum inter praedictos testes divinitus inspiratur, turpis causa consortii ad mulierem, prophetissam licet accedere. Nunquid verisimile erat eum accessisse, et illam concepisse et peperisse filium? Nobis enim idem esse videtur sensus huius, ac prioris prophetiae, qua dicitur: *Ecce virgo in utero accipiet*: illic enim in utero accepturam et filium parituram esse virginem praedictum erat; nunc hic ratio ostenditur qua eventu probata est prophetia. *In utero enim*, ait, *accepit et peperit filium*. Quis igitur esset dicens: *Accessi ad prophetissam*, nisi Spiritus sanctus, a quo afflatus propheta divinabat, et de quo dictum est Mariae: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*.² Ideoque prophetissa non immerito diceretur ipsa, quae a sancto Spiritu concipiens, peperit eum qui illic vocatur Emmanuel, hic vero aliter nominatur.

194

¹ Isa. VIII, 3.

² Lc. I, 35.

- 195 Cap. XXIV. [...] « Ἐκ κοιλίας », φησί, « μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου »· ὁ καὶ σαφῶς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ γάρ τοι τυγχάνουσιν οἱ λόγοι, οὗς ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς μεμαθήκαμεν. Ἀγνοοῦντι γὰρ τῷ Ἰωσήφ περὶ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας ἐπιστάς ὁ Γαβριήλ, διάκονος ὢν τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, κατ' ὄναρ εἶπε μεθ' ἑτέρα καὶ τό· « Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ».

PG
22, 1236

COMMENTARIA IN PSALMOS

- 196 Ps. IX, 1. « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ Υἱοῦ ». PG
23, 132
Πολλὰ δὲ ἦν αὐτῷ τὰ κρυφίως πεπραγμένα, ἥ τε ἐκ Παρθένου διὰ Πνεύματος ἁγίου κατὰ σάρκα γέννησις, αἱ τε παράδοξοι καὶ θαυματουργοὶ δυνάμεις, ὅ τε θάνατος αὐτὸς καὶ ἡ εἰς ᾄδου κάθοδος καὶ ἡ ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσις. Ταῦτα γὰρ αὐτῷ πάντα κρυφίως πέπρακται. Ἀπέκρυψε γὰρ αὐτὰ καὶ τοὺς ἄρχοντας τοῦ κόσμου τούτου.
- 197 Ps. LXVIII, 8-9. [...] « Ἀπηλλοτριωμένος ἐγενήθη τῷ ἀδελφοί μου, καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου ». Δύο δὲ τάγματα ἐν τούτοις παρίστησιν· ἐν μὲν τὸ τῶν ἀληθῶς ἀδελφῶν αὐτοῦ, οἷς ἐγενήθη ἀπηλλοτριωμένος· ἕτερον δὲ τὸ τῶν υἱῶν τῆς μητρός αὐτοῦ, οὓς μὴν ἀδελφῶν αὐτοῦ, οἷς

PG
23, 737

- 195 Cap. XXIV. [...] *Ex utero matris meae vocavit nomen meum*;¹ PG
22, 1235
quod et aperte de Christo, ipsius enim sunt haec verba, quae ex Evangelii scriptura didicimus. Inscio enim Ioseph Mariam concepisse cum apparuisset Gabriel, paternae minister voluntatis, in somniis inter caetera haec ait: *Pariet autem filium, et vocabis nomen eius Iesum: ipse enim salvum faciet populum suum*.²
- 196 Ps. IX, 1. *In finem pro occultis Filii*. PG
23, 131
Multa erant quae ipse occulte peregerat, generatio scilicet ex Virgine secundum carnem per Spiritum sanctum, stupendae illae virtutes quibus mirabilia edebat, mors eius et descensus in infernum, ac resurrectio ex mortuis. Haec, inquam, omnia latenter ab ipso perpetrata. Nam haec principibus huius mundi abscondita voluit.
- 197 Ps. LXVIII, 8-9. [...] *Extraneus factus sum fratribus meis, et peregrinus filiis matris meae*.³ Duos hic ordines significat; alterum eorum qui vere fratres eius erant, quibus extraneus factus est; alterum eorum qui filii matris eius erant, sed non fratres eius, quibus

PG
23, 738¹ Isa. XLIX, 1.² Matth. I, 21.³ Ps. LXVIII, 9.

ἐγενήθη ξένος. Καὶ μὴν ἔχρῃν υἱοὺς μητρὸς αὐτοῦ, ὄντας ἀδελφούς, καὶ αὐτοὺς ὁμοίως τοῖς προτέροις χρηματίζειν. Ἄλλ' οὐκ ὠνόμασε τοὺς υἱοὺς τῆς μητρὸς ἀδελφούς, ὡς ἑτέρους ὄντας δηλαδὴ παρὰ τὸ πρῶτον τάγμα τῶν ὀνομασθέντων ἀδελφῶν αὐτοῦ. Εἰς οὖν ἀδελφούς μὲν αὐτοῦ γεγεγονέναι τοὺς αὐτοῦ μαθητάς, περὶ ὧν καὶ ἐν ἑτέρᾳ φησὶν· «Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, καὶ ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε». Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῇ Μαρίας φανεῖς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἔλεγε· «Πορεύου πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπον αὐτοῖς· Ἀναδύναμις πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν». Τούτοις οὖν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ ἀπηλλοτριωμένος ἐγενήθη κατὰ καιρὸν τοῦ δηλουμένου πάθους, ὅτε πάντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀφέντες αὐτὸν ἔφευγον, αὐτὸς τε ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων Πέτρος ἤρνησατο αὐτὸν τρίτον. Τούτοις ξένος καὶ ἀπηλλοτριωμένος ἐγενήθη· τοῖς δὲ υἱοῖς τῆς μητρὸς αὐτοῦ, οὐ μὴν καὶ ἀδελφοῖς οὖσιν αὐτοῦ, ξένος γέγονε. Μέννηται δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ μητρὸς, ὅτε, ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν ἐν τῇ συναγωγῇ, ὡς ἐκπλήσσεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· «Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη; Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; Οὐχ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; Πόθεν τούτῳ ταῦτα πάντα»; Ἐὰν μὲν οὖν τοὺς ἐν τῷ μετὰ χειρὸς λεγομένους υἱοὺς μητρὸς αὐτοῦ τούτους εἶναι ἐκλά-

peregrinus effectus est. Et tamen oportuit filios matris eius, cum fratres eius essent, perinde atque priores nuncupari fratres. At filios matris fratres non vocavit, utpote alios et diversos a priore ordine eorum qui fratres vocati sunt. Fratres ergo eius, discipuli existimandi, de quibus alibi dicit: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, et in medio Ecclesiae laudabo te.*¹ Et in Evangelio post resurrectionem ex mortuis, cum Mariae visus est, dicebat: *Vade ad fratres meos, et dic illis: Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum.*² His itaque fratribus suis extraneus factus est tempore praedictae passionis, quando omnes discipuli eius relicto eo fugiebant, ipseque praecipuus apostolorum Petrus ter negavit eum. His peregrinus et extraneus effectus est. Filiis item matris suae, qui fratres sui non erant, peregrinus fuit. Meminit porro Evangelium fratrum et matris eius, ubi cum venisset in patriam suam, docebat in synagoga, ita ut ipsi stuperent ac dicerent: *Unde huic sapientia haec? Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius et fratres eius, et sorores eius omnes apud nos sunt? Unde huic haec omnia?*³ Si igitur filios matris eius in hoc psalmo sic vocatos, pro istis acci-

¹ Ps. XXI, 23.

² Io. XX, 17.

³ Matth. XIII, 54-56.

βοιμεν, ἀνάγκη τὴν ἁγίαν Παρθένον μητέρα φάναι γεγονέναι τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπιφαίνεται Ἰάκωβος ὁ χρηματίσας αὐτοῦ ἀδελφός οὐκ ἀπεξενωμένος αὐτοῦ γεγονώς, οὐδὲ ἀλλότριος τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, εἷς δὲ τῶν σφόδρα γνησίων αὐτοῦ μαθητῶν· ὥς καὶ τὸν θρόνον ἀναδέξασθαι πρῶτον τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ αὐτοῦ ἀδελφοί, εἰ καὶ τὰ μάλιστα κατ' ἀρχὰς οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα δῆλοι εἰσι πιστεύσαντες. Ἱστορεῖ δ' οὖν τὸ Εὐαγγέλιον, ὥς ἄρα ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσθήκεισαν ἔξω ζητοῦντες λαλῆσαι αὐτῷ. Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι δὲ τῶν ἀποστόλων λέλεκται, ὥς ἄρα ἦσαν οἱ ἀπόστολοι κοινῇ πάντες προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ σὺν Μαριάμ * τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Πῶς οὖν δύναται τούτοις ξένος εἶναι νομίζεσθαι; Ὡστε μὴ χώραν ἔχειν περὶ τούτων λέγεσθαι τό· « Ἀπηλλοτριωμένος ἐγενήθη τοῖς ἀδελφοῖς μου, καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου ». Οὐ γάρ ἦν τούτων ξένος, ἀλλὰ καὶ ἄγαν τίμιος· ὥς μηκέτι τοὺς προλεχθέντας αὐτοῦ ἀδελφούς υἱούς εἶναι τῆς Μαρίας ἡγεῖσθαι, ἕτεροι δ' ἂν εἶεν παρὰ τούτους οἱ διὰ τοῦ ψαλμοῦ λεγόμενοι υἱοὶ τῆς μητρός αὐτοῦ, οἷς ξένος ἐγενήθη. Νοήσεις δὲ μητέρα μὲν τὴν τῶν Ἰουδαίων Συναγωγὴν καὶ πᾶσαν τὴν κατὰ σάρ-

*740

piamus, necesse est nos sanctam Virginem, reliquorum fratrum eius matrem dicere. Verum Iacobus qui dicitur frater Domini, non videtur peregrinus ipsi fuisse, nec fidei in ipsum extraneus; imo vero unus ex iis qui cum primis inter germanos eius discipulos erant; ita ut ipse primus Hierosolymitanae Ecclesiae thronum acciperet. Reliqui item eius fratres, etsi a principio non crederent in ipsum, at certum est eos postea credidisse. Narrat enim Evangelium¹ matrem et fratres eius foras stetisse quaerentes eum alloqui. Et in Actibus apostolorum² dicitur, fuisse apostolos una perseverantes in oratione cum Maria matre eius et fratribus eius. Qui ergo existimetur iis peregrinus esse? Nullus itaque locus superest ut de iis dicatur: *Extraneus factus sum fratribus meis, et peregrinus filiis matris meae*. Non enim iis peregrinus, * sed multum pretiosus erat, ita ut nullatenus credere liceat memoratos fratres eius filios Mariae fuisse. Alii sane fuerint qui in psalmo filii matris eius dicuntur, quibusque extraneus factus est. Intelligas porro matrem quidem eius esse iudaeorum Synagogam omnemque cognationem secundum carnem, eorum scilicet qui ex circumcisione erant; filios vero huiusmodi ma-

*739

¹ Matth. XII, 47.

² Act. I, 14.

κα συγγένειαν τῶν ἐκ περιτομῆς· υἱοὺς δὲ τῆς τοιαύτης μητρὸς τοὺς ἀρνη-
σαμένους αὐτόν, καὶ εἰρηκότας· «Τοῦτον δὲ οὐκ οἶδαμεν πόθεν ἐστίν».

PG
23, 800

Ps. LXXI, 6. [...] «Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὥσει στα-
γόνες στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν».

198

[...] Ὑετὸς γὰρ ἐπὶ πόκον κατιών, ἀνεπαισθήτως καὶ ἀφορητῇ κάτεισιν.
Ἐπεὶ τοίνυν ἡ κατὰ σάρκα γενέσεις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοιαύτην ἀνείληφε
τὴν οἰκονομίαν, ὥς μηδένα νοῆσαι μηδὲ ἀκουσθῆναι, μηδὲ τοὺς ἐκ γειτόνων
οἰκοῦσι τὸ μυστήριον τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ τοκετοῦ τῆς ἀγίας Παρθένου.

PG
23, 1341

Ps. CIX, 4. «Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμ-
*πρότησι τῶν ἁγίων, ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε». Ἀκύλας· «Ἀπὸ
μήτρας ἐξωρθρισμένης σοι δρόσος παιδιότητός σου»· ὁ δὲ Σύμμαχος· «Ὡς
κατ' ὄρθρον σοι δρόσος ἡ νεότης σου»· ἡ δὲ πέμπτη ἔκδοσις· «Ἐκ μήτρας ἀπὸ
ὄρθρου σοι δρόσος νεότητός σου». Καὶ ἔοικέ γε διὰ τούτων τῆς ἐνσάρκου γεν-
νήσεως αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν σημαίνειν. Ἀπὸ γὰρ μήτρας, φησί, γενήσεται
*δρόσος ἐξωρθρισμένη τῆς παιδιότητός σου· ἢ ἐκ μήτρας *γενήσεται σοι δρό-
σος σου ὄρθρου ἐν τῇ νεότητί σου. Σημαίνεισθαι δὲ διὰ τούτων ἡγοῦμαι τὸ
μὴ ἐκ σπέρματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος συστῆναι τὴν ἔνσαρκον
γέννησιν. Οἷα γὰρ δρόσος ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ φερομένη, οὕτω πως ἐν τῇ
μήτρᾳ τῆς κυφορούσης αὐτὸν μητρὸς ἢ τῆς σαρκὸς ὑπέστη σύστασις ἐν τῇ
παιδιότητι αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ «ἐκ γαστρὸς», ἢ «ἀπὸ μήτρας», τὸ Ἑβραϊκὸν

199

tris, eos qui ipsum abnegarunt, ac dixerunt: *Hunc autem nescimus unde sit.*¹

PG
23, 799

Ps. LXXI, 6. *Descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia*
stillantia super terram.

198

[...] Pluvia quippe in vellus insensili modo sine strepitu demit-
titur. Quia igitur Servatoris nostri generatio secundum carnem tali
dispensatione facta est, ut ne ex vicinis quidem ullus conceptionis
et partus sanctae Virginis mysterium vel cogitaret vel audiret.

PG
23, 1342

Ps. CIX, 4. *Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus*
sanctorum, ex utero ante Luciferum genui te. Aquila, *ab utero diluculo*
excitato tibi ros pueritiae tuae; Symmachus, *velut diluculo tibi ros*
iuventus tua; quinta autem editio, *ex utero diluculo tibi ros iuventutis*
tuae. Hisque videtur generationis eius carnalis oeconomiam signi-
ficare. Ab utero enim, ait, erit ros matutinus pueritiae tuae; sive
ex utero fiet tibi ros tuus diluculo in iuventute tua. Hisque arbitror
*1343 declarari, non ex semine viri, sed *ex Spiritu sancto, carnalem gene-
rationem constitui. Nam quemadmodum ros superne de coelo de-
fluens, sic in utero praegnantis matris eius, carnis constitutio facta
est in infantia ipsius. Pro illo autem, *ex ventre, sive ex utero, He-*

199

¹ Io. IX, 29.

ἔχει « Μαριάμ ». Οἶδα δὲ εἰς τοῦτο τινὸς ἀκούσας, ὡς τῆς Ἑβραϊκῆς φωνῆς ἑνταῦθα τῆς Μαρίας μνημονευσάσης· τὸ γὰρ « Μαριάμ », τὸ Μαρίας ὄνομα σημαίνει, ὡς ὀνομαστὶ διὰ τούτων τῆς Θεοτόκου μνημονευθείσης.

COMMENTARIA IN ISAIAM

200 Cap. VII, 14. « Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἴδου PG 24, 133
παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ ». Τί, φησίν, ἐστὶ τὸ σωτήριον σημεῖον, ὃ καὶ μὴ βουλομένοις ὑμῖν παρέξει; παρὰδοξόν τι θαῦμα ἔσται ποτὲ ἐν ἀνθρώποις, καὶ σημεῖον* μηδέποτε ἀκουσθὲν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος. Παρθένος κυήσει δίχρα τῆς πρὸς ἄνδρα κοινωνίας, καὶ Θεὸν γεννήσει, Σωτῆρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Τοῦτον αὐτὸν τὸν μέλλοντα λαγχάνειν τοιαύτης γεννήσεως Θεὸν σημεῖον ὑμῖν σωτήριον ἐντεῦθεν ἤδη ὁ Θεὸς παρέχει· ὃ δὴ καὶ εἰς βάθος μὲν δι' ἣν ποιήσεται μέχρις ἄδου κατάβασιν, εἰς ὕψος δὲ διὰ τὴν εἰς οὐρανούς ἐπά- νοδον. [...]

* Ἄλλ' ἑνταῦθα γενομένους ἡμᾶς ἐπιστῆσαι προσήκει, ὡς ἀκριδῶς ἡ προ- *136
φητεία τῷ οἴκῳ Δαυτὶδ προστάττει, καλέσαι τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησόμενον Ἑμμανουήλ. Σὺ γὰρ αὐτός, ὁ οἶκος Δαυτὶδ, ὁ νῦν τῷ προφῆτῃ συμπα- ρών, καὶ τούτου ἀκροώμενος τῶν λόγων τὸν θεσπιζόμενον καλέσεις Ἑμ-

braicum habet *Mariam*. Aliquo autem narrante novi, Hebraicam vocem hic Mariam meminisse: nam illud, *Mariam*, Mariae nomen significat; ita ut his nominatim Deipara commemoretur.

200 Cap. VII, 14. *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce PG 24, 134*
*virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen eius Emma- nueel.*¹ Quod est, inquit, signum salutare, quod vobis vel nolentibus praebebit? Stupendum quoddam miraculum aliquando in homini- bus erit, ac signum nunquam omni saeculo auditum. Virgo uterum gestabit sine ulla cum viro consuetudine, et Deum gignet, humani generis Salvatorem. Hunc ipsum, qui talem ortum ducturus est, Deum, in signum vobis salutare iam exhinc Deus exhibet; quod et in profundum et in altum extendetur; in profundum quidem, per descensum suum usque ad infernum; in altum vero, per suum ad coelos reditum. [...]

* Sed nos postquam huc devenimus, animadvertere par est, quo *135
pacto prophetia domui David diserte praecipiat, ut eum qui ex Virgine nasciturus est, Emmanuelem nuncupet. Nam tu ipsa, do- mus David, quae iam prophetae ades, eiusque sermones audis, eum

¹ Isa. VII, 14.

μανουήλ· ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν· Ἐπικαλοῦ βοηθὸν ἑαυτῷ συνεχῶς, πολ-
 λάκις Ἐμμανουήλ ὀνομάζων, καὶ ὡς συνόντα σοι Θεόν, τοῦτον ἀνακαλού-
 μενος· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἡ Παρθένος τοῦτον
 κυήσει καὶ τέξεται· ὅτε καὶ τὸ ἀποτέλεσμα γενήσεται τῆς προφητείας, ὅτε
 καὶ Σωτὴρ ἀναφανήσεται τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, τῷ ἐτέρῳ χρήσεται
 ὀνόματι τῆς σωτηρίας ἐπωνύμῳ· ἀλλ' ἐντεῦθεν ἤδη, σύ, ὁ οἶκος Δαυὶδ, ἀγα-
 θὸν σύνθημα παρὰ Θεοῦ λαθὼν, ἀνακαλοῦ, τὸν Ἐμμανουήλ ὀνομάζων· σω-
 τηρίαν γὰρ σοι πιστεύοντι καὶ πειθαρχοῦντι τοῖς λεγομένοις ἡ τοιαύτη προ-
 ξενήσει κληῖσις. Εἰ μὲν οὖν εἴρητο· «Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμ-
 μανουήλ», ἔδοξεν ἂν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν πᾶσαν παραπέμπειν προφη-
 τείαν· οὕτω γὰρ ἀμφιβολίαν εἶχεν ὁ λόγος· ἐπεὶ μὴ Ἐμμανουήλ, ἀλλὰ Ἰη-
 σοῦς κέκληται τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου γεννηθέντος Σωτῆρος
 ἡμῶν, κατὰ τὸν τοῦ ἀγγέλου χρηματισμὸν φήσαντα τῷ Ἰωσήφ· «Μὴ φο-
 βηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναικά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ
 Πνεύματος ἑστίν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰη-
 σοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ». Εἰ οὖν
 Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχὶ Ἐμμανουήλ τὸ ἐπώνυμον εἴληφεν ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ
 Σωτὴρ, ἐκ τῆς Παρθένου γεννηθεὶς κατὰ τὴν προφητείαν· πῶς ἂν ἔτι ἡλῆ-
 θευσε τὸ λόγιον φῆσαν· «Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ»;

qui in vaticinio fertur, vocabis Emmanuel; ac si clarius diceret:
 Eum tibi adiutorem frequentius evoca, plerumque Emmanuelem
 appellans, ac ut praesentem tibi Deum vociferans. Licet enim lon-
 gissimis abhinc temporibus futurum sit, ut eum Virgo in utero gestet
 et pariat; quando prophetiae complementum adveniet, quando ille
 totius generis humani Salvator declarabitur, alio utetur nomine a
 salute derivato; sed iam hoc tempore tu, domus David, quae bo-
 num a Deo pignus accepisti, eum invoca, Emmanuelem appellans:
 salutem quippe tibi credenti et dictis obtemperanti nomen illud
 conciliabit. Si enim dictum fuisset, *Et vocabunt nomen eius Emma-
 nuel*, visum fuisset in futurum tempus totam prophetiam remittere;
 hoc enim pacto dubitandi causa amphibologia in sermone fuisset;
 quandoquidem is qui ex sancta Virgine natus est Salvator noster,
 non Emmanuel, sed Iesus vocatus est, secundum angeli oraculum
 Iosepho editum his verbis, *Ne timeas accipere Mariam coniugem
 tuam: quod enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est. Pariet autem
 filium, et vocabis nomen eius Iesum: ipse enim salvum faciet popu-
 lum suum a peccatis eius*.¹ Si itaque Iesus, non autem Emmanuel,
 nomen accepit Dominus noster et Salvator ex Virgine natus secun-
 dum prophetiam; quomodo verum fuerit oraculum dicens, *Et voca-*

¹ Matth. I, 20-21.

Διόπερ οὐκ εἴρηται μὲν οὕτως· οὐ γὰρ ἔμελλεν ὑπὸ πάντων τούτῳ καλεῖσθαι τῷ προσρήματι· ἀκριβῶς δὲ ὁ προφητικὸς λόγος· «Καὶ καλέσεις», περιέχει. Σὺ γὰρ αὐτός, ὁ οἶκος Δαυὶδ, δι' ὃν ταῦτα θεσπίζεται, σύνθημα σωτηρίας λαβὼν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους συμβολῆς, Ἐμμανουὴλ κάλει, καὶ τῆς τῶν πολεμίων ἡττης ἐπιγράφου τοῦτον αἷτιον· ἐκ Παρθένου μὲν γεννησόμενόν ποτε, ἤδη δὲ Θεὸν ὄντα, καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα, ἐντεῦθεν δὲ ἤδη τὰ μεγάλα πρὸς σωτηρίαν χαριτούμενόν σοι.

COMMENTARIA IN LUCAM

201 «Εἶπε Μαριάμ· Ἴδου ἡ δούλη Κυρίου».

PG
24, 532
*533

Δούλη εἰμι Κυρίου· πῖναξ εἰμι γραφόμενος· ὁ * βούλεται ὁ γραφεύς, γράφῃ ποιεῖτω ὁ ἐθέλει ὁ τοῦ παντός Κύριος.

bunt nomen eius Emmanuel? Quamobrem non illo modo dictum est, non enim ab omnibus hoc nomine appellandus erat; sed accurate propheticus sermo sic habet, Et vocabis. Tu enim ipsa, domus David, cuius causa hoc vaticinium enuntiatur, accepto salutis pignore, quo tempore cum inimicis congredieris, ipsum Emmanuelem voca, et victoriae de inimicis partae auctorem ascribe: qui aliquando quidem ex Virgine nasciturus, sed iam Deus et nobiscum est, et iam tibi magna ad salutem tribuit.

201 *Dixit Maria: Ecce ancilla Domini.*¹

PG
24, 531
*534

Ancilla Domini sum; tabula pictoria sum; quidquid * vult pictor in ea depingat: quod vult omnium rerum Dominus faciat.

DE INCORPORALI ET INVISIBILI DEO

202 [...] De Filio eius cum dictum esset, *Emmanuel, nobiscum Deus*;² non simpliciter nobiscum est dictum, sed cum in corpore venit Dominus, tunc nobiscum: cum Virgo in utero concepit, tunc nobiscum Deus. Ante istam autem dispensationem, etiam dum esset praesens, non erat nobiscum.

PG
24, 112.

¹ Lc. I, 38.

² Matth. I, 23.

• PG 20, 273, 452, 1104, 1265. PG 22, 16, 140, 141, 181, 281, 444, 489, 492, 493, 513, 516, 526, 529, 533, 536, 537, 540, 777, 932, 964, 973, 975, 978, 1136. PG 23, 793, 1112, 1113. PG 24, 25, 136, 140, 153, 169, 220, 456, 532, 732, 777, 780, 784, 801, 833, 836, 861, 864, 880, 900, 905, 984, 1020, 1033, 1057, 1065, 1066, 1195.

DE VITA CONSTANTINI
ORATIO AD SANCTORUM COETUM¹

- PG 20, 1265 **Cap. XI.** [...] Ἀνάγκη γὰρ τὸν δημιουργὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ κήδεσθαι. **203**
Ἐπεὶ δὲ κοσμικῶ σώματι πλησιάζειν, ἐν τε γῇ χρονίζειν ἔμελλε, τῆς χρείας τοῦτο ἀπαιτούσης, νόθην τινὰ γένεσιν ἑαυτοῦ ἐμηχανήσατο· χωρὶς γὰρ τοι γάμων σύλληψις, καὶ ἀγνῆς παρθενίας εἰλείθουα, καὶ Θεοῦ μήτηρ κόρη, καὶ αἰωνίας φύσεως ἀρχὴ χρόνιος, καὶ νοητῆς οὐσίας αἴσθησις, καὶ ἀσωμάτου φανότητος ὕλη· ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήσασα περισσευρὰ ἐκ τῆς Νῶε λάρνακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς παρθένου κόλπους κατῆρεν· ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναφῆ, πάσης τε ἀγνεύας καθαρῶτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρείσσονα ὑμέναιον.
- PG 20, 1292 **Cap. XIX.** [...] Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Αὐγουστον περιγεγενῆσθαι, ὃς **204**
ἕξ καὶ πεντήκοντα ἔτη ἐβασίλευσε. Τοῦτον Τιβερίος διεδέξατο· καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἀγιοτάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἥ τε νέα τοῦ δήμου διαδοχὴ συνέστη· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξοχώτατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

- PG 20, 1266 **Cap. XI.** [...] Cum vero ad terrenum corpus accessurus esset, et **203**
inter homines, necessitate sic exigente, aliquandiu moraturus, novam quamdam nascendi rationem commentus est sibi. Nam absque nuptiis fuit conceptio; et castae virginitatis puerperium; et puella Dei mater: et aeternae naturae temporale principium; et intelligibilis substantiae sensus; et incorporei splendoris materia. Cuncta igitur quae tunc visa sunt, his fuere consentanea. Splendidissima columba ex arca Noe devolans, in sinum Virginis descendit. Consentanea item sunt reliqua, quae illibatum illum et omni castitate puriorem, ipsaque adeo continentia praestantiorum hymenaeum sunt consecuta.
- PG 20, 1291 **Cap. XIX.** [...] Antonius vero post haec superatus est ab Augusto, qui sex et quinquaginta annis imperium obtinuit. Huic deinde successit Tiberius: quo tempore Servatoris adventus orbi illuxit, et sanctissimae religionis mysterium vigere coepit, et nova quaedam populi fetura ac successio instituta est: de qua princeps latinorum poëtarum sensisse mihi videtur cum dicit: **204**

¹ « Certains attribuent aussi à Eusèbe le *Discours à l'Assemblée des saints* (ou à l'Eglise de Dieu), qui constitue le livre V de la *Vie de Constantin* (CAYRÉ, I, 373). Sermo hic est vere *Constantini Imperatoris*, ca 280 † 337 (cf. ALTANER, 221).

« Ἐνθεν ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφάνθη ».

Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν Βουκολικῶν τόπῳ·

« Σικελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμνήσωμεν ».

Τί τοῦτου φανερώτερον; Προστίθῃσι γάρ·

« Ἦλυθε Κυμαίου μαντεύματος εἰς τέλος ὁμφὴ ».

Κυμαίαν αἰνιττόμενος δηλαδὴ τὴν Σιβύλλαν. Καὶ οὐκ ἠρκέσθη τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὥς τῆς χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθούσης· τί λέγων αὖθις:

« Οὗτος ἄρ' αἰώνων ἱερὸς στίχος ὥρνυται ἡμῖν·

Ἦκει παρθένος αὖθις, ἄγουσ' ἐρατὸν βασιλῆα ».

Τίς οὖν ἄρα εἴη παρθένος ἡ ἐπανήκουσα; Ἄρ' οὐχ ἡ πλήρης τε καὶ ἔγκυος γενομένη τοῦ θεοῦ Πνεύματος; Καὶ τί τὸ κωλύον τὴν ἔγκυον τοῦ θεοῦ Πνεύματος, κόρην εἶναι αἰεὶ καὶ διαμένειν παρθένον; Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου, (καὶ) τὴν οἰκουμένην παραγενόμενος ἐπικουφίσει.

Iam nova progenies coelo demittitur alto.

Et rursus in alio Bucolicorum loco:

Sicelides musae, paulo maiora canamus.

Quid hoc apertius? Addit enim:

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas.

Cumaeam scilicet Sibyllam intelligens. Ne his contentus, ulterius progressus est: quasi necessitas ipsa testimonium eius requireret. Quid igitur dicit?

Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo:

Iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna.

Quaenam ergo est virgo illa quae redit? Nonne illa quae plena et gravida fuit Spiritu sancto? Quid autem obstat, quominus ea quae Spiritu divino praegnans est, puella semper et virgo permaneat? Redibit etiam optabilis Rex, et orbem terrarum adventu suo sublevabit.